

MERSİN ÜNİVERSİTESİ KILIKIA ARKEOLOJİSİNİ ARAŞTIRMA MERKEZİ
MERSIN UNIVERSITY PUBLICATIONS OF THE RESEARCH CENTER OF
CILICIAN ARCHAEOLOGY

OLBA XXVI

(Ayrıbasım / Offprint)

KAAM YAYINLARI

OLBA

XXVI

© 2018 Mersin Üniversitesi/Türkiye

ISSN 1301 7667

Yayıncı Sertifika No: 18698

OLBA dergisi;

ARTS & HUMANITIES CITATION INDEX, EBSCO, PROQUEST

ve

TÜBİTAK-ULAKBİM Sosyal Bilimler Veri Tabanlarında taranmaktadır.

Alman Arkeoloji Enstitüsü'nün (DAI) Kısaltmalar Dizini'nde 'OLBA' şeklinde yer almaktadır.

OLBA dergisi hakemlidir. Makalelerdeki görüş, düşünce ve bilimsel değerlendirmelerin yasal sorumluluğu yazarlara aittir.

The articles are evaluated by referees. The legal responsibility of the ideas, opinions and scientific evaluations are carried by the author.

OLBA dergisi, Mayıs ayında olmak üzere, yılda bir kez basılmaktadır.

Published each year in May.

KAAM'ın izni olmadan OLBA'nın hiçbir bölümü kopya edilemez.

Alıntı yapılması durumunda dipnot ile referans gösterilmelidir.

It is not allowed to copy any section of OLBA without the permit of the Mersin University

(Research Center for Cilician Archaeology / Journal OLBA)

OLBA dergisinde makalesi yayımlanan her yazar, makalesinin baskı olarak ve elektronik ortamda yayımlanmasını kabul etmiş ve telif haklarını OLBA dergisine devretmiş sayılır.

Each author whose article is published in OLBA shall be considered to have accepted the article to be published in print version and electronically and thus have transferred the copyrights to the Mersin University

(Research Center for Cilician Archaeology / Journal OLBA)

OLBA'ya gönderilen makaleler aşağıdaki web adresinde ve bu cildin giriş sayfalarında belirtilen formatlara uygun olduğu takdirde basılacaktır.

Articles should be written according to the formats mentioned in the following web address.

Redaktion: Dr. Öğr. Üyesi Deniz Kaplan

OLBA'nın yeni sayılarında yayınlanması istenen makaleler için yazışma adresi:

Correspondance addresses for sending articles to following volumes of OLBA:

Prof. Dr. Serra Durugönül

Mersin Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü

Çiftlikköy Kampüsü, 33342 Mersin - TURKEY

Diğer İletişim Adresleri

Other Correspondance Addresses

Tel: +90 324 361 00 01 • 14730 / 14734

Fax: +90 324 361 00 46

web mail: www.kaam.mersin.edu.tr

www.olba.mersin.edu.tr

e-mail: sdurugonul@gmail.com

Baskı / Printed by

Son Söz Gazete Matbaa Yay. Kırt. Ltd. Şti.

İvedik OSB. 1341. Cadde No. 56 Yenimahalle/ANKARA

Tel: +90 312 394 57 71 • Sertifika No: 18698

Grafik / Graphic

Digilife Dijital Basım Yay. Tan. ve Org. Hiz. San. ve Tic. Ltd. Şti.

Güvenevler Mah. 1937 Sk. No.33 Yenişehir / MERSİN

Tel: +90 324 231 14 16 www.digilifemersin.com

MERSİN ÜNİVERSİTESİ KILIKIA ARKEOLOJİSİNİ ARAŞTIRMA MERKEZİ
(KAAM) YAYINLARI-XXVI

MERSIN UNIVERSITY PUBLICATIONS OF THE RESEARCH CENTER OF
CILICIAN ARCHAEOLOGY (KAAM)-XXVI

Editörler

Serra DURUGÖNÜL
Murat DURUKAN
Gunnar BRANDS
Deniz KAPLAN

OLBA Bilim Kurulu

Prof. Dr. Mehmet ÖZDOĞAN (İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Fikri KULAKOĞLU (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Serra DURUGÖNÜL (Mersin Üniversitesi)
Prof. Dr. Marion MEYER (Viyana Üniversitesi)
Prof. Dr. Susan ROTROFF (Washington Üniversitesi)
Prof. Dr. Kutalmış GÖRKAY (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. İ. Hakan MERT (Uludağ Üniversitesi)
Prof. Dr. Eda AKYÜREK-ŞAHİN (Akdeniz Üniversitesi)
Prof. Dr. Yelda OLCAY-UÇKAN (Anadolu Üniversitesi)

MERSİN

2018

İçindekiler / Contents

Işıl Demirtaş <i>Güvercinkayası “Coba” Tipi Tarazlı Kâseleri</i> (“Coba” Type Scraped Bowls at Güvercinkayası)	1
Mahmut Bilge Baştürk - Meltem Doğan-Alparslan <i>A New Hieroglyphic Seal from Şarhöyük</i> (Şarhöyük'te Bulunan Yeni Bir Hiyeroglifli Mühür)	31
Kurtuluş Kıymet <i>Salat Tepe Ritüellerine İlişkin Bulguların Hitit-Hurri Metinleri ile Karşılaştırılması</i> (Comparison of Salat Tepe Ritual Contexts with Hittite-Hurrian Ritual Texts)	41
Ayşe F. Erol– Ertaç Yıldırım <i>Ordu/Fatsa Cıngirt Kayası Kazısı Bronz Buluntuları</i> (Bronze Finds from Ordu/Fatsa Cıngirt Kayası Excavations)	97
Mehmet Gürbüzler <i>Late Roman Pottery From a Building in Klazomenai</i> (Klazomenai'de Bir Yapıdan Ele Geçen Geç Roma Seramikleri)	135
Emre Okan - Cenker Atila - Ali Akın Akyol <i>The Greco-Italic Amphorae Found on Maltepe Tumulus in Phocaea</i> (Phokaia Maltepe Tümülüsünde Bulunan Greko-İtalik Amphoralar)	177
Polat Ulusoy <i>Klazomenai Asty'sünde Bulunmuş Arkaik Dönem Yapı ve Anıtlara Ait Parçalar ve Kutsal Alanların İncelenmesi</i> (Research on Fragments of Archaic Period Structure and Monument Found at Asty of Klazomenai and Sanctuaries)	215
Rahşan Tamsü-Polat <i>Yazılıkaya/Midas Vadisi Akpara Kale Mezarları</i> (Yazilikaya/Midas Valley Akpara Kale Tombs)	261
Aytekin Erdoğan - Sabri Arıcı <i>Tripolis'de Bulunmuş Çocuk Dionysos Heykeli</i> (Die Statue des Kind Dionysos aus Tripolis)	285

S. Yücel Şenyurt - Serra Durugönül <i>Kurul (Ordu) Kalesi'nde Bir Kybele Heykeli</i> <i>(A Cybele Statue in the Fortress of Kurul (Ordu))</i>	305
Ayşe Aydın <i>Ödemiş Müzesi'ndeki Lahit</i> <i>(A Sarcophagus in the Museum of Ödemiş)</i>	345
Selda Yeni - Fatma Avcu - N. Eda Akyürek Şahin <i>Mysia Bölgesi'nden Beş Yeni Mezar Epigramı</i> <i>(Five New Grave Epigrams from Mysia)</i>	369
Hüseyin Uzunoglu <i>On the Use of "ΚΑΤΑΣΚΕΥΑΣΕΙΝ" in Building Inscriptions</i> <i>(Yapı Yazıtlarında κατασκευάζειν Fiilinin Kullanımı Üzerine)</i>	387
M. Ertan Yıldız <i>Tlos'tan İki Yeni Mezar Yazıtı</i> <i>(Zwei Neue Inschriften aus Tlos)</i>	405
Yadigar Doğan - Fatma Avcu <i>Nallıhan ve Çevresinden Yeni Yazıtlar II</i> <i>(New Inscriptions From Nallıhan and its Vicinity II)</i>	415

MERSİN ÜNİVERSİTESİ
KILIKIA ARKEOLOJİSİNİ ARAŞTIRMA MERKEZİ
BİLİMSEL SÜRELİ YAYINI ‘OLBA’

Kapsam

Olba süreli yayını Mayıs ayında olmak üzere yılda bir kez basılır. Yayınlanması istenilen makalelerin en geç her yıl Kasım ayında gönderilmiş olması gerekmektedir. 1998 yılından bu yana basılan Olba; Küçükasya, Akdeniz bölgesi ve Ortadoğu’ya ilişkin orijinal sonuçlar içeren Antropoloji, Prehistorya, Protohistorya, Klasik Arkeoloji, Klasik Filoloji (ve Eskiçağ Dilleri ve Kültürleri), Eskiçağ Tarihi, Nüvizmatik ve Erken Hıristiyanlık Arkeolojisi alanlarında yazılmış makaleleri kapsamaktadır.

Yayın İlkeleri

1. a. Makaleler, Word ortamında yazılmış olmalıdır.
b. Metin 10 punto; özet, dipnot, katalog ve bibliyografya 9 punto olmak üzere, Times New Roman (PC ve Macintosh) harf karakteri kullanılmalıdır.
c. Dipnotlar her sayfanın altına verilmeli ve makalenin başından sonuna kadar sayısal süreklilik izlemelidir.
d. Metin içinde bulunan ara başlıklarda, küçük harf kullanılmalı ve koyu (bold) yazılmalıdır. Bunun dışındaki seçenekler (tümünün büyük harf yazılması, alt çizgi ya da italik) kullanılmamalıdır.
2. Noktalama (tireler) işaretlerinde dikkat edilecek hususlar:
 - a. Metin içinde her cümlelin ortasındaki virgülden ve sonundaki noktadan sonra bir tab boşluk bırakılmalıdır.
 - b. Cümle içinde veya cümle sonunda yer alan dipnot numaralarının herbirisi noktalama (nokta veya virgül) işaretlerinden önce yer almalıdır.
 - c. Metin içinde yer alan “fig.” ibareleri, küçük harf ile ve parantez içinde verilmeli; fig. ibaresinin noktasından sonra bir tab boşluk bırakılmalı (fig. 3); ikiden fazla ardışık figür belirtiliyorsa iki rakam arasına boşluksuz kısa tire konulmalı (fig. 2-4). Ardışık değilse, sayılar arasına nokta ve bir tab boşluk bırakılmalıdır (fig. 2. 5).
 - d. Ayrıca bibliyografya ve kısaltmalar kısmında bir yazar, iki soyadı taşıyorsa

soyadları arasında boşluk bırakmaksızın kısa tire kullanılmalıdır (Dentzer-Feydy); bir makale birden fazla yazarlı ise her yazardan sonra bir boşluk, ardından uzun tire ve yine boşluktan sonra diğer yazarın soyadı gelmelidir (Hagel – Tomaschitz).

3. “Bibliyografya ve Kısaltmalar” bölümü makalenin sonunda yer almalı, dipnotlarda kullanılan kısaltmalar, burada açıklanmalıdır. Dipnotlarda kullanılan kaynaklar kısaltma olarak verilmeli, kısaltmalarda yazar soyadı, yayın tarihi, sayfa (ve varsa levha ya da resim) sıralamasına sadık kalınmalıdır. Sadece bir kez kullanılan yayınlar için bile aynı kurala uyulmalıdır.

Bibliyografya (kitaplar için):

Richter 1977 Richter, G., Greek Art, NewYork.

Bibliyografya (Makaleler için):

Corsten 1995 Corsten, Th., “Inschriften aus dem Museum von Denizli”, Ege Üniversitesi Arkeoloji Dergisi III, 215-224, lev. LIV-LVII.

Dipnot (kitaplar için)

Richter 1977, 162, res. 217.

Dipnot (Makaleler için)

Oppenheim 1973, 9, lev.1.

Diğer Kısaltmalar

age.	adı geçen eser
ay.	aynı yazar
vd.	ve devamı
yak.	yaklaşık
v.d.	ve diğerleri
y.dn.	yukarı dipnot
dn.	dipnot
a.dn.	aşağı dipnot
bk.	Bakınız

4. Tüm resim, çizim ve haritalar için sadece “fig.” kısaltması kullanılmalı ve figürlerin numaralandırılmasında süreklilik olmalıdır. (Levha, Resim, Çizim, Şekil, Harita ya da bir başka ifade veya kısaltma kesinlikle kullanılmamalıdır).

5. Word dökümanına gömülü olarak gönderilen figürler kullanılmamaktadır. Figürlerin

mutlaka sayfada kullanılması gereken büyüklükte ve en az 300 pixel/inch çözünürlükte, photoshop tif veya jpeg formatında gönderilmesi gerekmektedir. Adobe illustrator programında çalışılmış çizimler Adobe illustrator formatında da gönderilebilir. Farklı vektörel programlarda çalışılan çizimler photoshop formatına çevrelemiyorsa pdf olarak gönderilebilir. Bu formatların dışındaki formatlarda gönderilmiş figürler kabul edilmeyecektir.

6. Figürler CD'ye yüklenmelidir ve ayrıca figür düzenlemesi örneği (layout) PDF olarak yapılarak burada yer almalıdır.
7. Bir başka kaynaktan alıntı yapılan figürlerin sorumluluğu yazara aittir, bu sebeple kaynak belirtilmelidir.
8. Makale metninin sonunda figürler listesi yer almalıdır.
9. Metin yukarıda belirtilen formatlara uygun olmak kaydıyla 20 sayfayı geçmemelidir. Figürlerin toplamı 10 adet civarında olmalıdır.
10. Makaleler Türkçe, İngilizce veya Almanca yazılabilir. Türkçe yazılan makalelerde yaklaşık 500 kelimelik Türkçe ve İngilizce yada Almanca özet kesinlikle bulunmalıdır. İngilizce veya Almanca yazılan makalelerde ise en az 500 kelimelik Türkçe ve İngilizce veya Almanca özet bulunmalıdır. Makalenin her iki dilde de başlığı gönderilmelidir.
11. Özeti altında, Türkçe ve İngilizce veya Almanca olmak üzere altı anahtar kelime verilmelidir.
12. Metnin word ve pdf formatlarında kaydı ile figürlerin kopyalandığı iki adet CD (biri yedek) ile birlikte bir orijinal ve bir kopya olmak üzere metin ve figür çıktısı gönderilmelidir.
13. Makale içinde kullanılan özel fontlar da CD'ye yüklenerek yollanmalıdır.

MERSIN UNIVERSITY
‘RESEARCH CENTER OF CILICIAN ARCHAEOLOGY’
JOURNAL ‘OLBA’

Scope

Olba is printed once a year in May. Deadline for sending papers is November of each year.

The Journal ‘Olba’, being published since 1998 by the ‘Research Center of Cilician Archeology’ of the Mersin University (Turkey), includes original studies done on antropology, prehistory, protohistory, classical archaeology, classical philology (and ancient languages and cultures), ancient history, numismatics and early christian archeology of Asia Minor, the Mediterranean region and the Near East.

Publishing Principles

1. a. Articles should be written in Word programs.
b. The text should be written in 10 puntos; the abstract, footnotes, catalogue and bibliography in 9 puntos ‘Times New Roman’ (for PC and for Macintosh).
c. Footnotes should take place at the bottom of the page in continous numbering.
d. Titles within the article should be written in small letters and be marked as bold. Other choises (big letters, underline or italic) should not be used.
2. Punctuation (hyphen) Marks:
 - a. One space should be given after the comma in the sentence and after the dot at the end of the sentence.
 - b. The footnote numbering within the sentence in the text, should take place before the comma in the sentence or before the dot at the end of the sentence.
 - c. The indication fig.:
 - * It should be set in brackets and one space should be given after the dot (fig. 3);
 - * If many figures in sequence are to be indicated, a short hyphen without

space between the beginning and last numbers should be placed (fig. 2-4); if these are not in sequence, a dot and space should be given between the numbers (fig. 2. 5).

- d) In the bibliography and abbreviations, if the author has two family names, a short hyphen without leaving space should be used (Dentzer-Feydy); if the article is written by two or more authors, after each author a space, a long hyphen and again a space should be left before the family name of the next author (Hagel – Tomaschitz).
3. The ‘Bibliography’ and ‘Abbreviations’ should take part at the end of the article. The ‘Abbreviations’ used in the footnotes should be explained in the ‘Bibliography’ part. The bibliography used in the footnotes should take place as abbreviations and the following order within the abbreviations should be kept: Name of writer, year of publishment, page (and if used, number of the illustration). This rule should be applied even if a publishment is used only once.

Bibliography (for books):

Richter 1977 Richter, G., Greek Art, New York.

Bibliography (for articles):

Corsten 1995 Corsten, Th., “Inschriften aus dem Museum von Denizli”, Ege Üniversitesi Arkeoloji Dergisi III, 215-224, pl. LIV-LVII.

Footnotes (for books):

Richter 1977, 162, fig. 217.

Footnotes (for articles):

Oppenheim 1973, 9, pl.1.

Miscellaneous Abbreviations:

op. cit.	in the work already cited
idem	an author that has just been mentioned
ff	following pages
et al.	and others
n.	footnote
see	see
infra	see below
supra	see above

4. For all photographies, drawings and maps only the abbreviation ‘fig.’ should be used

in continuous numbering (remarks such as Plate, Picture, Drawing, Map or any other word or abbreviation should not be used).

5. Figures, embedded in Word documents can not be used. Figures have to be in the length in which they will be used in the page, being at least 300 pixel/inch, in photoshop tif or jpeg format. Drawings in adobe illustrator can be sent in this format. Drawings in other vectoral programs can be sent in pdf if they can't be converted to photoshop. Figures sent in other formats will not be accepted.
6. Figures should be loaded to a CD and a layout of them as PDF should also be undertaken.
7. Photographs, drawings or maps taken from other publications are in the responsibility of the writers; so the sources have to be mentioned.
8. A list of figures should take part at the end of the article.
9. The text should be within the remarked formats not more than 20 pages, the drawing and photographs 10 in number.
10. Papers may be written in Turkish, English or German. Papers written in Turkish must include an abstract of 500 words in Turkish and English or German. It will be appreciated if papers written in English or German would include a summary of 500 words in Turkish and in English or German. The title of the article should be sent in two languages.
11. Six keywords should be remarked, following the abstract in Turkish and English or German.
12. The text in word and pdf formats as well as the figures should be loaded in two different CD's; furthermore should be sent, twice the printed version of the text and figures.
13. Special fonts should be loaded to the CD.

KURUL (ORDU) KALESİ'NDE BİR KYBELE HEYKELİ

Yücel ŞENYURT – Serra DURUGÖNÜL *

ABSTRACT

A Cybele Statue in the Fortress of Kurul (Ordu)

A statue of Cybele, found during the excavations in 2016 in the fortress of Kurul, within the borders of Ordu (Kotyora) in the region of eastern Black Sea, has once more proven that the fortress had been used not only for defence purposes but also for cultic reasons. The seated statue of Cybele has been found placed in a rectangular formed niche (naiskos) which takes place in an enclosed space with differing wall technics and phases. The Cybele of Ordu reflects all features attributed to her ever since: Her being placed in the entrance of a fortress, being seated in a niche (naiskos) and close to water sources, the absence of lions as in early versions or the absence of tympanon or phiale as in later depictions. That the Ordu statue is a Cybele, is clear when compared with the 'hellenized' Cybele statues; their iconographies are similar. The Ordu Cybele resembles the Classical Period Cybele of Athens, Pireus Moschaton and of Lebadeia as well as the Hellenistic Period Cybele of Pergamon or Palatine. The dating of the statue on stylistic bases leads us in sense of comparison material to the Pergamenean 'school' or to other important centres of Hellenistic statuary such as Kos or Aigai. The Ordu Cybele still carries 'Barock' tendencies not really being 'Classistic' yet and bearing a clear plain Hellenistic understanding which leads us to the mid or just to the beginning of the second half of the 2nd century BC. A support for this dating is offered by the form characteristics and decoration of one of the preserved capitals of two pilasters, once situated at both sides of the niche. Comparable examples herefore are dated to the 2nd century BC in Samos and Pergamon. Coins once placed in the niche and historical events are also taken into consideration for the dating and understanding of the politics of Mithradates VI. As a matter of fact coins of this king were placed underneath the statue of Cybele; finds dating earlier then the 2nd century BC and later then the period of Mithradates VI have not been found here or elsewhere on the excavation site. This makes it once again clear that the statue was produced anyway before the death of the king. One possibil-

* Prof. Dr. Yücel Şenyurt, Gazi Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Ankara. E-posta: senyurt@gazi.edu.tr.
Prof. Dr. Serra Durugönül, Mersin Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, 33 342 Çiftlikköy Kampüsü, Mersin. E-posta: sdurugonul@gmail.com.

Eser, bulunduktan hemen sonra Kültür ve Turizm Bakanlığı, İstanbul Resorasyon ve Konservasyon Merkez ve Bölge Laboratuvar Müdürlüğü'ne götürülmüş ve temizlenmesinin iki yıl süreceği bildirilmiştir. Heykelin yayını için iki yıl beklenmesi yerine, üzerindeki yoğun doğal tahribata rağmen bu hali ile çalışılmasına karar verilmiştir. Muhakkak temizlik sonrası ortaya çıkacak olan bazı detaylar eserin özellikle stilistik tarihlendirmesi konusunda bazı değişiklikler yapılması gerekliliğini beraberinde getirecektir.

ity is that the statue was produced for the cult place of this site by sculptors who were familiar with the art trends of the 2nd century BC, before being converted to a fortress by Mithradates VI. So this means that the statue was moved from the cult place to the entrance of the fortress by Mithradates VI. The second possibility is that it was brought by him, after announcing himself as a king in Pergamon, from Pergamon or a centre under the influence of Pergamon, all the way to his fortress in Ordu. In this way he must have made his propaganda and at the same time he must have sought for mercy from the goddess Cybele, as the political events started turning out to be negative for him. As a result, the stylistic characteristics of Cybele do not overlap with the dates 90-64 BC as Mithradates VI must have reorganized the cult place as a fortress with its entrance and niche for the statue. This shows us that the statue was not planned for this place but was produced much earlier, just as the capital of the pilaster. Both have been dated to the 2nd century BC.

Keywords: Ordu Kurul, Cybele statue, Mithradates VI, Statues of Pergamon.

ÖZ

Doğu Karadeniz Bölgesi'nde, Ordu'nun (Kotyora) Bayadı köyü sınırları içinde bulunan Kurul Kalesi'nde, 2016 kazı sezonunda bulunan Kybele heykeli, kalenin hem kutsal alan hem de savunma amaçlı kullanılmış olduğunu bir kez daha teyit etmiştir. Kybele heykeli, farklı evrelere sahip duvar örgüsü ve plan değişikliği gösteren bir kapalı mekanın içindeki dörtgen niş (naiskos) içinde oturur vaziyette bulunmuştur. Ordu'daki bu heykelin, en erken örneklerden itibaren Kybele'ye atfedilmiş olan birçok özelliği taşıdığını görmekteyiz: Bir kalenin kapısında yani girişinde yer alması, bir niş (naiskos) içine oturtulmuş olması, su ile bağlantılı bir konumda olması, erken örneklerdeki gibi aslanlarının olmaması ya da geç örneklerdeki gibi tympanon veya phiale olmaksızın betimlenmesi. Ordu heykelinin bir Kybele olduğunu, ikonografik olarak benzer şekilde 'hellenize' edilmiş Kybele betimlerinin genel ikonografik özelliklerini taşımasından da anlamaktayız. Ordu Kybelesi'nin, Atina, Pire Moschaton, Lebadeia gibi Klasik Dönem veya Pergamon, Palatin gibi erken Hellenistik Dönem Kybele heykellerine öykünen bir Kybele olduğunu görmekteyiz. Heykelin stilistik özellikleri ile tarihlendirilmesine gidildiğinde, karşılaştırma örneklerinin ağırlıklı olarak bizi Pergamon heykeltıraşlık 'ekolü'ne yönlendirdiğini görmekteyiz. Pergamon gibi, önemli bir Hellenistik heykeltıraşlık merkezi olan Kos'tan veya Aigai gibi zengin örnekler sunan merkezlerden de Ordu Kybelesi için karşılaştırma örnekleri bulabilmekteyiz. Genel olarak baktığımızda, Ordu Kybelesi'nde halen 'Barok' etkilerin olduğunu ve henüz tam 'Klasistik' olmayan, yalın bir Hellenistik anlayışın varlığı kendisini hissettirmektedir. Bu da bizi MÖ 2. yüzyılın ortalarına veya hemen sonrasına getirmektedir. Bu stilistik tarihlendirme için bir destek de, Kybele'nin bulunduğu nişin iki yanında bulunan taşıyıcı elemanlardan, korunmuş olanın form özellikleri ve süslemelerinden gelmektedir. Samos ve Pergamon'dan benzer örnekler gibi, buradaki başlık da, MÖ 2. yüzyıla tarihlendirilmektedir. Nitekim Ordu Kurul Kalesi'nde MÖ 2. yüzyıldan erkene geri giden veri olmadığı gibi, VI. Mithradates'in ölümünden sonraki dönemlere ait geç bir buluntuya da rastlanmamıştır. Bu nedenle tarihlendirme konusunda ve VI. Mithradates'in politikalarını anlamak için, niş içinden gelen sikkeler ve tarihsel olaylar da değerlendirilmiştir: Makalede bu krala ait sikkelerin, heykelin altından da gelmiş olmasından dolayı Kybele heykelinin VI. Mithradates'in ölümünden

önceye ait olması gerektiği üzerinde durulmuştur. Bir olasılık, Kybele heykelinin, MÖ 2. yüzyıl sanatsal akımlarını bilen heykeltıraşlar tarafından, alanın VI. Mithradates tarafından kaleye dönüştürülmesinden önce, buradaki kült alanı için yapılmış olduğudur. Dolayısıyla, heykel VI. Mithradates tarafından buradaki kült alanından, kalenin girişi olarak düzenlediği yere kaydırılmış olabilir. Diğer bir öneri de, Pergamon'da kendisini kral ilan ettiği MÖ 88 yılı itibarıyla, kendisi tarafından bu heykelin Pergamon veya Pergamon etkisi altındaki bir merkezden bu kaleye getirilmiş olabileceğidir. Böylelikle hem propogandasını sürdürmüş hem de gittikçe köşeye sıkıştığı siyasi durum içerisinde koruyucu tanrıça Kybele'ye sığınmış olmalıdır. Ortaya çıkan sonuç, Ordu Kybelesi'nin stilistik özelliklerinin, VI. Mithradates'in sözkonusu kutsal alanı bir kaleye çevirerek Kybele heykeli için özel olarak tasarladığı kalenin giriş kısmındaki nişi (naiskos) yaptırdığı ve heykeli sergileyebileceği tarih olan MÖ 90 - 64 yılları ile örtüşmediği, bu durumda da, heykelin bu niş için yapılmadığı ve daha önce yapılmış olduğu görüşüdür. Bu niş için yapılmayıp, sonradan buraya uyarlanmış olduğunu düşündüğümüz niş içindeki paye başlığının da, burada ikinci kullanımda olduğu bir diğer destekleyici unsurdur. Hem Kybele hem de paye başlığı MÖ 2. yüzyıla tarihlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ordu Kurul, Kybele heykeli, VI. Mithradates, Pergamon heykelleri.

Doğu Karadeniz Bölgesi'nde, Ordu'nun (Kotyora)¹ Bayadı köyü sınırları içinde bulunan Kurul Kalesi'nde, 2010 yılından itibaren devam etmekte olan kazı çalışmaları Hellenistik Dönem Karadeniz Arkeolojisi için önemli sonuçlar ortaya koymaktadır.

Orta ve Doğu Karadeniz bölümlerinin kesişme noktasındaki Ordu ili sınırları içerisinde yer alan Kurul Kalesi, Melet Irmağı'nın batı kıyısında, sarp kayalıkların zirvesinde (571 metre) konumlanmaktadır. Ordu sahili ile iç kesimlerin bağlantısını sağlayan Melet Irmağı (Melanthios), Kurul Kalesi tarihi coğrafyasında önemli bir yere sahiptir. Bugüne kadar yürütülen kazılarda, yerleşimin ismini tespit edebilecek bir yazılı belge ele geçmemiştir. Ancak, özellikle Strabon'un aktarımlarından VI. Mithradates'in Roma'ya karşı yürüttüğü mücadeleler sırasında Pontos'ta 75 adet kale yaptırdığı bilinmektedir (Strab. XII.3.28). Kurul Kalesi gibi savunmalı kale ya da garnizon tipi yerleşimler için "Phourion" tanımlaması yapılmaktadır². Phourionlar gözetleme, savunma ve taarruza yönelik amaçlara hizmet eden, ekonomik fonksiyonları da içeren, çeşitli yapı gruplarının bulunduğu, Yunan polislerinden daha farklı yerleşim birimleridir. Bununla birlikte bu kalelerin idaresinde, yönetsel sorumluluğu da bulunan strategos (komutan) veya phourarchos unvanını taşımış olması muhtemel

1 Aslan 2007, 33.41.44.64.65: Ordu (Kotyora) ile ilgili olan en erken bilgiler Tibaranoi/Tibarenoi kavminin Kotyora'nın (Ordu) sahil kesimindeki birkaç mevkinin yanı sıra, kentin hemen üzerindeki Paryadres Dağlarında yaşamakta olduğu yönündedir. MÖ 2. yüzyılın ilk çeyreğinde Pontos Kralı I. Pharnakes (MÖ ca. 197-ca. 169/159), Kerasos (Giresun) üzerinde Pharnakeia adında yeni bir yerleşim kurmuş ve Sinope kolonisi olan Kotyora sakinlerinin büyük bir bölümünü de bu kente transfer etmiştir. Kotyora'nın güneyindeki dağlarda gümüş bakımından zengin kalay madeni bulunmaktaydı.

2 Hansen – Nielsen 2004, 42.

valilerin görevlendirildiği de bilinmektedir³.

Kayalıkların zirvesindeki tahkimatlı bir phrourion olan Kurul Kalesi aynı zamanda bölgenin önemli bir kült merkezidir. 2016 yılı kazı sezonunda bulunan mermer Kybele heykeli ve kütle ilgili diğer buluntular kalenin savunma amaçlı kullanımının yanı sıra bir kutsal alan olarak da kullanılmış olduğunu bir kez daha teyit etmiştir. Kalenin üzerinde yer aldığı kayalıkların zirvesindeki ‘Sunak Kayası’ olarak da tanımlanan alanda bir açık hava kült alanının varlığı daha önceki yıllarda yapılan kazı çalışmaları ile tespit edilmişti⁴. Burada açığa çıkarılan basamaklı kaya altarı, sunu çukurları, kan olukları ve heykel kaidesi (?), pişmiş toprak kandil ve sikke gibi buluntular bu alandaki tapınma işaret etmektedir. Özellikle burada ele geçen sikkeler arasındaki MÖ 2. yüzyılın ilk yarısına ait örnekler Kurul Kalesi’ndeki en erken tarihli verileri oluştururken kutsal alanın VI. Mithradates döneminden daha önce kullanımda olduğuna da işaret etmektedirler⁵.

‘İç Kale’ ve ‘Kuzey Terası’ olarak isimlendirilen iki kazı sektörü içeren Kurul Kalesi’nin, ‘Kuzey Terası’nın batı kesiminde daha önce açığa çıkarılan, sur duvarı, kule yapısı ve sur duvarına eklenmiş depo odalarının olduğu alanda (fig. 1), 2016 yılında kalenin ana giriş kapısı açığa çıkarılmıştır (fig. 2). Kapı kanatlarının hemen arkasında farklı evrelere sahip duvar örgüsü (fig. 3) ile plan değişikliği gösteren ve muhtemelen bir kapalı mekan (vestibül) oluşturan 4 x 4.5 metre karelik alanda, güney duvarı üzerindeki dikdörtgen niş içerisinde (fig. 4) tahtında oturan bir Kybele heykeli açığa çıkarılmıştır. Ana kapıya ve Kybele heykeline kalenin batı yönündeki yamacından anakayaya çalışılmış basamaklar ile ulaşıldığı anlaşılmaktadır. Ancak kaya basamaklarının giriş zeminine kadar ulaşmıyor olması bu kesimde, belki de savunma amaçlı, ahşap bir düzenlemenin olabileceğini akla getirmektedir. Giriş kısmındaki sur duvarının büyük taş bloklarından beş veya altı sırasına ve girişteki kapı yanlarındaki duvarlara in-situ vaziyette ulaşılabilmiştir. Bu kapı ile bağlantılı olarak girişin kuzeyini iki odalı bir mekan, güneyini ise tek odalı bir mekan oluşturmaktadır. İki odalı mekan içerisinden ise pişmiş toprak Kybele heykelcikleri ele geçmiştir⁶. Ana kapının yan cepheleri ve sahanlık kısmı özenli olarak bosajlanmış ve kurşun kenetler ile bağlanmış kum taşı karakterli taşlardan oluşturulmuştur. Kapı girişinin yan kanatlarının alt kısımları ‘fil ayağı’ şeklinde çalışılarak bir hareketlilik katılmıştır. 2017 yılı kazılarında ise Kybele heykelinin yer aldığı vestibül alanında ana kaya seviyesine kadar inilmiş, Kybele nişinin önünden geçen bir su kanalı açığa çıkarılmıştır.

Sahanlığın zemini kireçtaşından bloklar ile kaplanmış. 2017 yılı kazılarında kapının sol tarafındaki söve in situ şekilde tespit edilebilmiştir. Kapı aralığının iç kısmına, eşik taşının iki ucuna gelecek şekilde iki bazalt blok dikey olarak yerleştirilmiştir. Vestibülün iç kısmında bir taban döşemesi tespit edilememiştir. Bu kesimde ana kaya

3 Hojte 2009, 99.100.102.

4 Şenyurt – Akçay yayınlarında, ‘Dilek Kayası’ olarak adlandırılmış olan kayalık zirve, arkeolojik terminolojiye daha uygun olması nedeniyle ‘Sunak Kayası’ olarak değiştirilmiştir.

5 Şenyurt – Akçay 2016, 228.229.

6 Şenyurt – Akçay 2017, 190.

üzerinde kaledeki diğer mekanlardan gelen yağmur sularının drene edildiği, bilinçli bir şekilde Kybele nişinin önünden geçirilerek kapı eşiğinin altından dışarıya çıkacak şekilde düzenlenmiş, bir kanal açığa çıkarılmıştır. Kybele nişinin de yer aldığı mekan bir 'resepşiyon' alanı olarak nitelendirilebilir. Vestibülün kuzey ve kale içine geçişi sağlayan doğu kanat duvarları kalın kireç ile sıvanmıştır; Kybele nişinin karşısında kuzey duvarı boyunca ayrıca alçak bir podium ana kayaya çalışılmış olarak ilerlemektedir. Bu podiumun karşısında, güney duvarı üzerinde 0.95 metre genişlikte, 0.90 metre derinlikteki nişin (naiskos) içinde, 'in situ' konumda mermer heykel bulunmuştur.

Ordu Kybele'sinin Tanımı

Heykel ve taht arkılığı mermerden⁷ çalışılmıştır (fig. 5). Mermerin, Marmara Adası'na (Prokonnesos) ait olduğu düşünülmektedir. Sadece tahtın, yerinde duran ortadaki ve yerinde durmayan iki yan üstteki 'akroterion' tarzı süslemeleri kumtaşdır. Ayrıca 'niş'in (naiskos) ön tarafındaki iki taşıyıcı eleman ve birisi daha az, diğeri daha iyi korunmuş başlıklar da kireçtaşından işlenmiştir ve hem önden, hem de yandan bakıldığında görülebilecek biçimde yan duvar köşelerine demir ve kurşun kenetler ile sabitlenmiştir. Böylelikle, Kybele'nin bir tapınak cephesi içinde (naiskos) oturduğu havası verilmiştir.

Kurul Kalesi'ndeki son yerleşim evresini sonlandıran yangından, niş ve heykel büyük ölçüde etkilenmiştir. Kybele heykelinin üzerine yıkılan kerpiç duvar, arkasındaki kült odasının kuzey duvarının üst örgüsüne aittir. Nişin, dolayısıyla Kybele heykelinin üzerindeki konstrüksiyon tam olarak anlaşılammıştır ancak buradan çok sayıda yanmış ahşap ve demir çiviler gelmiştir. Niş, heykel ve kapı alanında tespit edilen yangın tahribatı büyük bir istilaya işaret etmektedir. Bu yangın tahribatı diğer kazı alanlarının son mimari evresinde de görülmektedir⁸.

Başın sağ kısmı, boyun, sağ göğsün bir kısmı kırık; bacakları üzerindeki giysi yüzeyi aşınmış durumdadır. Bu hasarlar da yangın ve çökme ile bağlantılıdır. Her iki kolu yere düşmüş olarak bulunmuştur; bunların ayrı çalışılarak yerine takıldıkları, omuzdaki bağlantı yerinden anlaşılmaktadır. Kolların dışında, khitonun V-yakası boyunca izlenen kısım da ayrı çalışılmış ve sonra yerine oturtulmuştur (fig. 6). Sol ayak ucunun olması gereken yer de kırıktır ve burada da bir dübel deliği bulunmaktadır. Burasının da ayrı çalışıldığı ve sonradan birleştirildiği anlaşılmaktadır (fig. 7).

Yüksek arkalıklı bir taht ve minder üzerinde, cepheden oturarak verilmiş Kybele heykelinin taht altlığı 10 cm, kendisi 80 cm olmak üzere toplan 0.90 m yüksekliğindedir. Heykelin çok büyük olmamasına karşın, ağırlığı yaklaşık 210 kilogram'dır. Üst gövde sağa doğru arkalığa yaslanmış, sol bacak serbestçe öne doğru uzanmış, sağ bacak dizden bükülerek dikleştirilmiştir. Heykelin sol ayağı sağ ayağına göre öne çıkıktır ve ayağının altında ayak sehпасı görünmektedir.

7 Mermerin, Marmara adalarına (Prokonnesos) ait olduğu düşünülmekle beraber ancak mermerin kaynağı ile ilgili kesin sonuçlar analizler tamamlandıktan sonra ortaya çıkacaktır.

8 Şenyurt – Akçay 2016, 231, 233.

Başı hafif sola doğru çevrilmiştir (fig. 8). Fazlaca yay şeklini almamış kaşları; çok derinde olmayan göz çukurları ve badem formunda gözleri; belirgin ama kalın olmayan göz kapakları; yüzünün büyüklüğü ile uyumlu ölçüde düzgün hatları olan burnu; hafifçe aralık olan, abartısız ve hafif bir gülümseme sergileyen dolgun dudakları; dolgun ama zarif, abartısız ve hafif şişkin elmacık kemiklerinden oluşan bir inkarnat; hafifçe öne çıkan belirgin çene; dalgalı ve arkaya doğru ince tutamlar halinde taranmış ve ayrıca boyundan aşağıya doğru dökülen iki bukile saç, başının genel özellikleridir. Khiton üzerine khymation giymektedir. Khitonun yakası sert bir “V” kıvrıma sahiptir. Bu kıvrıma paralel olan, omuzlarından başlayıp iki göğsün arasına kadar inerek göğüs altındaki kemerle toplanan geniş bir “V” kıvrım daha vardır. Göğüs altından giysiyi saran kemer, kumaşın karın üzerinde seyrek kıvrımlar yaparak yumuşak bir görünüm almasını sağlar. Khymationun ucu kalın bir kıvrımla gelerek açılan bir rulo halinde (khymation kuşağı), heykelin sağ bacağı üzerinden, sağ kalçasını arkadan dolanarak gövdesinin solundan, tahtın ön ayağını, son derece dökümlü, yumuşak ve adeta kumaş ile oynarcasına kıvrımlar yapmak suretiyle, kapatarak dökülmektedir. Khymation, hafif ayrık duran iki üst baldır arasında yay şeklinde kavisler yapmaktadır. Heykelin sağ dizi, sol dizine göre daha dik ve yukarıda durduğundan, giysi sağ dizden sol ayak bileğine doğru çapraz olarak bol ve çok yumuşak kıvrımlar halinde dökülmektedir. Kumaş burada, ayak sehпасının sol kısmının üzerine düşmektedir. Bu kumaş dökümünün yanındaki sol bacağı, giysinin yumuşak verilmesi nedeniyle, kumaş altından takip edilebilmektedir. Heykelin sağ ayak bileği üzerindeki, khymationun altından görünen khiton kalın kumaşlıdır. Khiton kumaşı daha dik duran sağ bacağının ayak kısmı üzerine, ayakucunu açıkta bırakan dikey ve verev kıvrımlar şeklinde inerek ayak sehпасını kısmen örtmektedir. Sağ ayağında parmakları açıkta bırakan kalın tabanlı bir sandalet bulunmaktadır. Kybele heykel ve heykelciklerinin bazılarının başında bulunan sur biçimli taç bu eserde yoktur. Ayrıca çoğu zaman elinde bulunan phiale veya tympanon ve ona eşlik eden aslan veya aslanlar ele geçmemiştir. Kırık olan sol ayak ucunun önünde bir küçük aslan figürünün yatar vaziyette yer almış olması için alan oldukça dar görünmektedir. Kolları ayrı çalışılmış olup, kazılar sırasında yerde bulunduğu, orijinal pozisyonları hakkında ancak tahmin yürütülebilmektedir: Sağ kolunu vücuduna yakın tutarak aşağıya doğru sarkıtmış olmalıdır; parmakları kırıktır (fig. 9). Sol elinin (fig. 10) açık olması, bir tympanon tutmuş olma ihtimalini düşündürse de, vücudunun sol tarafında tympanonun temas etmiş olması beklenen bir düzleştirilmiş khymation kısmı görülmemektedir. Ancak buna rağmen bu heykel birçok özelliği ile bir Kybele’yi yansıtmaktadır. Aşağıda yapılacak olan, ikonografik karşılaştırmalar da buna ışık tutacaktır. Taht arkalık kısmından, nişin arka duvarına bitişik çalışılmıştır. Tahtın bu kısmı yedi kareye ayrılarak yatay biçimde altta iki, üstte ise üç sıralı çalışılmıştır. Tahtın alt kısmının içi boştur. Heykelin baş kısmının arkasına denk gelen arkalığın tam ortasındaki ‘akroterion’ yerinde durmaktadır; köşelerdeki ikisi ise yere düşmüştür. Heykelin altında, çok yumuşak olduğu hissini veren, dikiş yeri de belirginleştirilmiş bir minder bulunmaktadır. Tahtın bacakları (fig. 11) profillidir ve süslenerek detaylandırılmıştır. Taht bacaklarının incelik, tekrar yukarıya doğru genişlediği noktada, paralellerinden bildiğimiz volütlü ve palmet motifli, boya ile zenginleştirilmiş süslemeleri beklemek yerinde olacaktır. Nitekim taht bacaklarında

kırmızı boya izlerine rastlanmaktadır. Heykelin aslan ayaklı ve üst kısmında profili olan ayak sehpasının, sadece sağ köşesi görünmektedir.

Kybele'nin yerleştirilmiş olduğu nişin iki ön kısmında birer taşıyıcı eleman ve soldakinin üzerinde parçalar halinde, sağdakinin üzerinde ise iyi korunmuş bir sofa tipi başlık bulunmuştur⁹ (fig. 12-14). Sağdaki başlık, "L" formundadır. Arka kısa kenarı çalışılmamıştır. Ayrıca bir uzun kenarının ise sadece küçük bir kısmı çalışılmıştır. Burada çalışılmış olan alanda "L" formunda bir kanal ve onun üzerinde bir polster ve profilli bir abakus yer almaktadır. Polster'in alt köşesinden bir adet süsleme çıkmaktadır ve bu bir kıvrık dal süslemesi olarak kabul edilebilir. Burada, bir huni kökü formunda bir ana daldan çıkan iki adet volüt ve onların ortasından bloğun alt köşesine doğru ilerleyen bir adet ok ucu ile biten bir yan dal yer almaktadır. Bloğun çalışılmış olan kısa kenarı, ön yüzüdür. Trapezoidal bir forma sahiptir. Burada, başlığın yan ve alt kenarını saran ve volütlerle son bulan kanallar yer almaktadır. "U" formundaki kanalların arasında süsleme yer almaktadır. Burada bir akanthus yaprağı ve onun altından çıkarak yayılan kıvrık dal süslemesi yer almaktadır. Etlili ve zarif bir yapıya sahip olan ana dallardan, kuşak üzerinde, akanthus yaprağının doldurmadığı boş alanlarda volütler ile son bulan yan dallar çıkmaktadır. Bir tanesi ise, tomurcuk benzeri bir çiçekle sonlanmaktadır. Çalışılmış olan uzun yan yüzde ise, başlığın yan ve alt yüzünü çevreleyen kanal yer almaktadır. Kanalların son bulunduğu noktada polster bulunmaktadır. Polster, boylu boyunca başlığın üst kısmını kaplamaktadır. Orta noktasında balteus vardır. Balteus'un sınır bantları vardır ve ortasında iki adet benzer bant yer almaktadır. Sınır bantlarından yapraklar çıkmaktadır. Balteus ve yapraklar, şimşek demetine benzemektedirler. Polster üzerinde abakus yer almaktadır. Balteus ve alt kanal arasındaki kuşak üzerinde süslemeler bulunmaktadır. Burada merkezi bir palmet ve ondan çıkan kıvrık dal süslemeler mevcuttur. Palmet, üçer yan ve bir eksen yapraktan oluşmaktadır. Eksen yaprağın üst uç kısmı, balteus içerisindeki iki bantın orta noktasındaki yive dokunmaktadır. Palmet bağının altından, kıvrık dalların ana dalı çıkmaktadır. O, köklü etli ve zariftir. Ayrıca kendisinden çıkan yan dallar, başlık yüzeyini sarmaktadır. Her iki yanda bunlardan üç tanesi volütlerle, birer tanesi tomurcuk benzeri bir çiçek ve diğerleri ise, kendi içerisinde çıkan ufak yaprakçıklarla son bulmaktadır. Trapezoidal ön yüzün kanallı volütlerle çerçeveselendirilmesi ve üzerindeki abaküs, söz konusu başlığın literatürde 'sofakapitel' olarak adlandırılan başlık tipine ait olduğuna işaret etmektedir.

Kybele'nin Bulunduğu Yerin Anlamı

Ordu Kybelesi'nin, kalenin ana kapısında bulunduğu yukarıda değinilmiştir. Kybele'lerin kule veya kent kapısında bulunmaları şartırcı değildir. Anadolu kültürlerinin çok erken dönemlerinden bu yana tapınım gören Kybele'nin 'koruyucu' vasfı ile yazıtlarda, ana kayada kabartma olarak veya buradaki gibi niş içinde heykel şeklinde

9 Sayın Dr. Öğr. Üyesi Deniz Kaplan'a, niş (naiskos) içinden gelen mimari elemanların tanımını ve yorumunu yaparak bu makaleye önemli bir katkıda bulunduğu için teşekkür ederiz.

olmak üzere, kule veya kent kapısında yer aldığı bilinmektedir¹⁰. Phryg kabartmalarında Kybele hep bir kapı girişinde, dolayısıyla bir Phryg yapısı içinde betimlenmiştir. Bu kabartmalar da tapınak veya saray gibi yerleşim merkezlerinde değil, daha ziyade kent surlarında, yerleşimin sınırlarında veya özellikle uzak dağlık yerleşimlerde yer almaktaydılar. Zaten Phryg tanrıçasının, ‘dağların tanrıçası’ olarak da anıldığına, aşağıda da değinilecektir.

MÖ 7. yüzyıl Phryg kült anıtları, tanrıça için tapınım imkanı sağlayan, dağlarda anakayaya oyulmuş ‘shrine’lardan oluşmaktaydı. Bunlar ev biçimi verilerek, içine büyük olasılıkla tanrıçanın heykelinin yerleştirilmiş bulunduğu nişlerden oluşmaktaydı¹¹. ‘Shaft’ olarak nitelendirilen nişlerin arkasındaki oyuklar ile bağlantılı olarak da ‘kutsal su’ olarak kabul edilmiş olan su kaynakları aranmalıdır¹². Ordu Kybelesi’nin yer aldığı kalenin kayalıklarının en yüksek noktasında bulunan ve “Sunak Kayası” olarak tanımlanan kısmının güneyinde bir açık hava kült alanının varlığı, burada heykelden çok daha önceye giden bir Kybele tapınımı olduğuna işaret etmektedir çünkü benzer nişler ve su kaynağı bulunmaktadır. Bu su kaynağının da, daha sonraki dönemlerde, özellikle Kybele’nin önünden geçirilecek şekilde yeniden düzenlendiğini görmekteyiz.

Tanrıçanın en erken tapınımalarında, henüz anikonik iken, yani anthropomorphik olmadan önce, ona tapınma sunakları (ya da tahtları ?) veya ‘basamaklı anıtlar¹³ yapılmaktaydı; MÖ 6. yüzyıla tarihlenen, Düver Yarımadası’nda bulunan Ana Tanrıça tapınaklarında, bir de oturan tanrıça heykeli ele geçirilerek anthropomorphik, erken bir örnek bulunmuş ve önemli bir bilgi kaynağı oluşmuştur¹⁴. “Sunak Kayası” mevkinde de basamaklı bir alanın olması, Kybele’nin erken dönem tapınımının varlığını, Ordu Kurul Kalesi’nin ilk kullanım dönemleri için de mümkün kılmaktadır. Hellenistik Dönem’de ise, Ordu Kybelesi’nin heykeli yapılarak, kalenin kapısında koruyucu vasfı ile yer almış olmalıdır. Hellenistik Dönem kentlerinde tanrıçanın bu rolü önemini kaybetmiş gibi görünse de, aşağıda değinileceği gibi Pergamon’da olduğu gibi, yine kent suruna yakın bir yerde tapınım gördüğüne veya tapınağının yapıldığına şahit olacağız¹⁵.

Sonuç olarak, Ordu Kurul kalesinin Hellenistik Dönem’den daha önceye giden bir ‘Ana Tanrıça’ tapınımına ev sahipliği yapmış olabileceği ancak sonra kült alanının bir kaleye dönüştürülerek çok işlevli bir hale getirildiğini aşağıda göreceğiz.

10 Roller 1999, 52. 111.113; Laroche 1960, 120.

11 Bogh 2007, 326. 327: Ayrıca ‘shaft’ olarak nitelendirilen ve bu nişlerin arkasında, onların tepelerinden aşağıya, bitme noktalarına kadar derinleşen dikdörtgen oyuklar bulunmaktadır. Bunlar bir yuvarlak delik ile nişe bağlanırken, yanlardaki oyuklar da bu oluşumlara kapakların bağlandığına işaret etmektedir. Berndt-Ersöz 1998, 98: Bunların, adak depozitleri olduğu konusunda büyük oranda fikir birliğine varılmıştır. Diğer bir yorum ise kehanetin veya tanrıçanın mediumu’nun saklandığı yerler olması yönündedir.

12 Berndt-Ersöz 1998,184.

13 Naumann 1983, 92. 98; Soykal-Alanyalı 2001, 5.6.; anikonik örnekler için bkz. Akçay 2015.

14 Bogh 2007, 328; Kahya – Ekinci 2015, 47-50 Fig.4-12; Naumann 1983, 117.118.

15 Bogh 2012, 32-67.

Çağlarboyu Kybele Kültü ve Ordu Kybelesi

Ne tür açık alanlarda tanrıçanın tapınım gördüğüne değindikten ve Ordu Kurul Kalesi'nde, heykelin bulunduğu yerin, onun erken tapınımlarına aykırı düşmediğini tespit ettikten sonra, Anadolu'da erken Kybele tapınıma, ardından da Yunan Klasik ve Hellenistik dönemlerdeki yayılımına geçilerek, diğer bölümlerde de kültün Karadeniz'deki varlığı irdelenecektir.

Kybele ismine, ilk olarak Phryg¹⁶ dilinde 'Anne' anlamını taşıyan 'Matar' ifadesiyle, MÖ 7. yüzyıla ait Phryg yazıtlarında rastlanır. Çok ender olmak kaydıyla Matar kelimesinin bir sıfat olan 'Kubileya' yani 'dağların' ibaresi ile zenginleştirildiği görülür¹⁷. Buradan 'dağların annesi' anlamı çıkmaktadır. Ayrıca Neo-Hitit kültürü (MÖ 900-700), Phryg malzemesi ile çağdaştır ve Hitit dinsel sembolizminin Phryg sembolizminde de karşımıza çıktığı gözlemlendiği gibi, bunun da ötesinde, Neo-Hitit Pantheonu'nda 'Kubaba'nın varlığı etkin bir şekilde Karkamış'ta görülmektedir¹⁸.

Kubaba'nın, takip eden dönemlerde Hellenize edilerek 'Kybele' adını aldığı bilinmektedir. Anlaşılmaktadır ki, 'Dağların Annesi' 'epitet'i onun Yunanistan ve Roma'da sıklıkla anılacağı, 'Kybele' isminin çıkış noktasını oluşturmaktaydı¹⁹. Sadece ismi değil, şüphesiz Phryg geleneğinde insan biçimli tek tanrıça olması da ileriki dönemlerde dikkatin onun üzerine yönelmesinde önemli bir rol oynayacaktı²⁰. Onun, Phrygia Bölgesi'nin MS 2. yüzyıla ait yazıtlarında 'Meter Thea', Roma dünyasında ise 'Magna Mater' adıyla Pantheon'da yer aldığını görmekteyiz.

Phryg geleneğinde 'Ana Tanrıça'nın görünümünü genel hatlarıyla hatırlayacak olursak, yüksek başlığı olan 'polos' ve buradan aşağıya sarkan khitonu ile başlamak yerinde olacaktır. Sol elinde bir kuş, sağ elinde açık formlu bir kap, bazen bir nar, çift flüt ya da kithara tuttuğunu söyleyebiliriz²¹. MÖ 6. yüzyılın ikinci yarısında, Phryg Bölgesi'nde, Kybele'nin Yunan etkili betimlemelerinin yaygınlaştığı dikkat çekicidir; bu durum muhakkak ki Ionia'daki Yunan kentlerinin etkisi altında gerçekleşmişti²²: Artık giysisi daha çok bir Yunan khitonunu andırmaktadır, iki yanında birer aslan vardır, özellikle de Kybele'nin Yunanistan'da tanınmasından sonra bir aslan, tanrıçanın kucağında oturabilmektedir ve tanrıçanın kendisi de oturma pozisyonunda verilmeye

16 Bogh 2007, 311.312.314; Soykal-Alanyalı 2001, 7-9; Işık 1987, 174-176: Aslında Kybele'nin Phrygia Bölgesi'deki varlığının Anadolu'daki öncüllerine bakacak olursak Anadolu Ana Tanrıçası'nın Çatalhöyük'te Neolitik Dönem'de, MÖ 6000'lere kadar geri gittiğini izleyebiliriz. Buradaki inanç daha ziyade bereket ve getireceği refah ile bağlantılı olarak düşünülmelidir. Anadolu'da Bronz ve Erken Demir Çağları'nda Hitit, Neo-Hitit ve Urartuluların da Ana Tanrıça'ya tapınımları bilinmektedir. Urartulular Demir Çağı'nda dağlık arazilerde profilli kapıları olan nişli oluşumlar ile Phryg geleneğini çağrışırlar.

17 Roller 1999, 122; Bogh 2007, 304.305; Dexter 2009, 58; Laroche 1960, 115-119.

18 Işık 1999, 2; Laroche 1960, 120.

19 Meyer 2006, 349 vd; Soykal-Alanyalı 2001, 1-3.

20 Işık 1999, 15.

21 Roller 1999, 72-75; Bogh 2007, 310; Naumann 1983, 39.55.91.

22 Roller 1999, 105.132; Bogh 2007, 307. 324. 332.

başlanmıştır. Müzik aletlerinden tympanon²³, Phryg kabartmalarında görülmemesine karşın Yunan-Roma Kybelesi'nin en sık betimlenen müzik aleti olmuştur. Tanrıça genelde sol elinde bu aleti tutmaktadır. Tanrıça'nın en sık betimlenen üç atribütü tympanon, aslan ve açık formlu kap, MÖ 6. yüzyılın sonundan itibaren ona eşlik edeceklerdir²⁴. Kopenhag Glyptothek'deki İtalya Formia kökenli tanrıçanın ise oturma pozisyonundan dolayı elinde bir asa tutmuş olabileceği de önerilmektedir²⁵.

Yunanistan'da bu tanrıçanın tapınımı, Arkaik Dönem'den Hellenistik Dönem'e kadar 'Meter' olarak süregider. Aslında Phryg 'Ana Tanrıça'sı ile Yunanlıların ilk tanışması Anadolu'nun batı kıyılarında olmuş, tanrıçanın Phrygia'dan Yunanistan'a yolculuğu, MÖ 6. yüzyılda gerçekleşmiştir²⁶. Tanrıça'nın tam olarak kabul görmesi, MÖ geç 5. yüzyılda Atina'da Metroön tapınağının inşası ile ortaya çıkmıştır²⁷. Yüksek Klasik Dönem'deki 'Tip 1'²⁸, Atina Metroön'u için Phidias'ın öğrencisi Agorakritos'un yaptığı bir kült heykeldir ve Kybele tympanonu yukarıdan tutmaktadır. Geç Klasik Dönem'de 'Tip 2'de, tympanonu altından tutmaktadır. Koch²⁹ ise, oturan Kybele'nin Roma Dönemi'ndeki kopyalarının stilistik özelliklerinden yola çıkarak, bunların Agorakritos'un Kybelesi'nden önceki heykellere geri gittiklerini ileri sürer. 'Tip 1'e giren bir Kybele örneği Pire Moschaton Metroön'undan bulunmuştur ve MÖ 400'lere tarihlenir; dökümlü kıvrımlarının sık, belirgin ve keskin çalışılmış olduğu dikkat çeker; Lebadeia Kybele'si ve Kertsch'den bulunmuş olan St. Petersburg'deki Kybele de geç örneklerdendirler³⁰.

Genel olarak Klasik Dönem betimlemelerinde Kybele, khiton ve kucağında kıvrılan bir khymation giyerek, tahtında oturur vaziyette verilmektedir. Başında bir polos vardır, sol elinde tympanon, sağ elinde bir phiale tutarak ve kucağında bir, iki

23 Roller 1999, 136. 137; Bogh 2007, 316; Naumann 1983, 136.

24 Naumann 1983, 37.

25 Özgan 2016, 112.

26 Bogh 2007, 333; Naumann 1983, 100; Tanrıçaya tapınımının adak kontekstleri her zaman çok bilinmemektedir. Ancak Kyme heykelcikleri mezardan, Milet örnekleri başka adaklar ile karışık olan bir 'debris'ten gelmiştir. Chios'ta ise ana kayanın bir 'shrine'a dönüştürülmesi ile oluşturulan niş içinde oturan kadın kabartması, bize tanrıçaya sunulacak adakların yerini gösteren bir veri olmuştur. MÖ 6. yüzyılda halen genel olarak kent merkezlerinden uzak ve daha ziyade özel tapınımlara işaret etmiştir. Hatta Meter için mistik ve gizemli törenlerin yapıldığı ve herkese açık olmadığı düşünülmektedir: Roller 1999, 137.149.

27 Roller 1999, 119.137.145.168.178; Naumann 1983, 159.160. 234: Aslında Homeros'un onördüncü hymnosu ile 'Meter' çoktan kabul görmüştür. Bu hymnosta tanrıça güçlü bir tanrıça olarak ele alınarak vahşi hayvanlar ile kuşatılmış vaziyette, doğada, tympanonu ile yüksek tonda müzik yapmaktadır; bir anlamda bu 'ekstasy' (kendinden geçme) ayinidir. Her ne kadar Atinalıların Persler ile olan mücadeleleri zamanında, Kybele'nin Anadolu / Phryg kökeni nedeniyle Perslerle özdeşleştirilmesi sonucunda, tanrıça biraz gözden düşer gibi olsa da, Büyük İskender'in doğu ülkeleri ile olan politikası sonucunda tanrıça, hiç olmadığı kadar ilgi görmeye başlamıştır.

28 Naumann 1983, 159 vd.

29 Koch 1994, 25.

30 Welch 1996, 468 Pl. 92d; Naumann 1983, 162 Taf. 22,1; 22,2; Koch 1994, 26.27 Kat.17.18.

yanında ise birer aslan³¹ ile görülmektedir. Kuş artık betimlenmemektedir. Tympanon ve phiale ona tapınanlara ve ne şekilde tapındıklarına bir işaretir: Müzik çalındığı ve ona kutsal sıvı adandığını anlamaktayız. Aslan ve phiale Anadolu sembolleri olarak bilinmekteydi ancak Yunanistan'da da, farklı anlamlar taşıyarak, tanrıçanın yanında yer almaktaydılar. Aslan, Yunan tanrı / tanrıçalarında sıklıkla görülmeyen, özellikle tympanon da sadece Kybele tarafından taşınan bir semboldü.

Hellenistik Dönem'de tanrıçanın Meter veya Kybele olarak değil, 'Angdistis' olarak da anıldığını sıklıkla görmekteyiz³². Tanrıça, bu isim ile Phrygia'da da anılmış ancak bunun kült ismi olan 'Matar'dan ziyade, kişisel ismi olduğu düşünülmüştür. Hellenistik Dönem Phrygiası'nda ve Lidyası'nda Meter, sadece Yunan isimlerini almamış, görüntüsüne de büyük değişiklikler uyarlanmıştır. Phrygia'nın en önemli kenti olan Gordion'da, tanrıçanın MÖ 7. yüzyıldaki görüntüsü, diğer erken merkezler ile uyum içindeyken, Hellenistik Dönem'deki betimlerinde büyük bir değişim gözlemlenir. Öyle ki, daha şematik olan örnekler sürece yayılmış bir dönüşüm geçirmeksizin birdenbire bitmek suretiyle Yunan etkili Kybele'ler ortaya çıkmaya başlamışlardır. Bunlardan bazılarının Yunanistan'dan ya da Karadeniz'deki Yunan kentlerinden getirildiğine inanılmaktadır. Buluntuların büyük kısmı evlerdeki tapınımlar için düşünülmüştür³³.

Gordion Meter kültü üzerinde en güçlü ikonografik etkinin Pergamon'dan geldiği anlaşılmaktadır³⁴. Nitekim Hellenistik Dönem Küçükasyası'nda, Kybele tiplerinin ilk kez görüldüğü yer Pergamon'dur; Pergamon'un etkisi üzerinde detaylı olarak durulacaktır çünkü Ordu Kybelesi için de Pergamon önemlidir. Gordion'un Galatlar nedeniyle çekmiş olduğu sıkıntılı yılların, Pergamon Krallığı'nın Galatlar üzerindeki başarısı sonucunda bitmesi, Gordion'un, her anlamda Pergamon'a yanaşması ve Ana Tanrıça imajının Gordion'da hellenize olma sürecini hızlandırmasına vesile olmuştur. Meter, Pergamon'un kuruluşundan itibaren burada büyük ilgi görmüştür ve Attalidler Pessinus'daki Kybele'nin büyük tapınağını da desteklemişlerdir³⁵. Pergamon'un Pessinus üzerindeki etkisi ve Kybele kültürünün Hellenistik Dönem'deki en güçlü merkezi olması nedeniyle kültürünün Roma'ya (Palatin'e) transferi için Romalılar Pergamonlular ile görüşmüşlerdir³⁶.

31 Crowfoot 1900, 122.124.126; Naumann 1983, 183.

32 Roller 1999, 180.

33 Roller 1991, 129. 136.

34 Roller 1999, 189.206.207.

35 Naumann 1983, 247.

36 Sonuçta Kybele kültü, MÖ 205/204 yılında Pessinus'tan Roma'ya ulaşmıştır. Roma, Palatin Tepesi'nden elde edilen en önemli veri, Pergamon Kybele heykeli ile benzer özelliklere sahip olan Palatin Kybele heykelidir. Palatin'den bu heykeli çağrıştıran birçok Kybele figürünü de bulunmuştur. Diğer figürinler de dans, flüt, tympanon eşliğinde orgiastik ritüellerin yapılarını yansıtmaktadırlar. Yunan etkisi altında çalışıldığı düşünülen parçalarda, aslan tanrıçanın yanında yer almak yerine kucağında oturmaktadır. Magna Mater'in MÖ 200-60 yılları arasında, İtalya'da kabul gördüğü ve ününün yayıldığı arkeolojik ve yazınsal verilerden anlaşılmaktadır: Naumann 1983, 283 vd; Roller 1999, 255. 265; Öztürk 2007, 370; Bogh 2007, 308; Diğer bir görüşe göre siyah taş önce Pessinus'tan Pergamon'a, oradan Roma'ya

Pergamon'da hem kent merkezinde hem de iki tane kent dışında, dağlarda açık havada Meter için tapınım yerleri yapılmıştır. Meter Megale olarak Pergamon'da ilgi gören tanrıçanın kent merkezindeki tapınağına, Megalesion denilmiştir ve şehir suruna yakın bir yerde yapılmıştır. Hellenistik Dönem'in diğer Yunan kentlerinde ender rastlanan bu durum, tanrıçanın, Matar olarak erken Phryg Dönemi'ndeki tapınımla olduğu gibi burada da kapıların ve sınırların koruyucusu rolünde yaşatılmış olduğunu göstermektedir. Tam da buradan, sur yakınından Hellenistik Dönem'in en görkemli heykeli bulunmuştur: Pergamon Kybelesi³⁷. Unutulmamalıdır ki, Ordu Kybelesi de, kale içindeki sur kapısından ('vestibül') bulunmuş ve 'koruyucu' olarak nitelendirilmiştir. Klasik Dönem'de Agorakritos'un yapmış olduğu Kybele heykelinin Pergamon Kybelesi için örnek alınması şartı koyucu değildir³⁸. Zaten Attalidlerin Pergamon için uyguladıkları politikalarının, Atina'nın ve özellikle Akropolis-Agora yapılarının ve politikasının sürekliliğini sağlamak olduğu bilinmektedir. Ancak farklı görüşler de vardır³⁹ ve kentte bulunmuş olan Pergamon Kybelesi'ne benzer tipolojideki birçok pişmiş toprak ve taş adak heykelciği veya küçük boyutlu niş içindeki kabartması, Agorakritos Kybelesi'nin 'modernleştirilmiş'i ya da MÖ 4. yüzyılda üretilmiş olan bir 'ara orijinal'in yansıması olarak değerlendirilir.

Pergamon'da, kent surları dışındaki dağlarda tanrıçaya adanmış iki tapınım alanından⁴⁰ birincisi, kentin otuz kilometre kadar güneybatısında yer alan Mamurt Kale'dir⁴¹. Burada, var olan bir kült alanı, Pergamon kralları tarafından geliştirilmiş olmalıdır. Bu durum Ordu Kurul kalesinde de söz konusudur ve aşağıda değinilecektir. Mamurt Kale'de çok sayıda pişmiş toprak figürin ve kabartma plaka ele geçmiştir. Genel olarak tanrıça oturur vaziyette ve aslan, tympanon, phiale ile birlikte verilmektedir. Ayrıca kadın ve hayvan figürinleri de tanrıça adına yapılan ibadetlere işaret etmektedirler. Bazı figürinler tanrıçanın MÖ 6. ve 5. yüzyıllardaki görüntüsüne geri giderek, aslan olmaksızın tanrıçayı betimlemektedirler ve bu durum da bu mekanın Hellenistik Dönem öncülü olduğu görüşünü desteklemektedir. Ordu Kybelesi'nde de aslanların olmayışı Mamurt Kale örnekleriyle karşılaştırılabilir bir durumdur. Veriler Mamurt Kale'nin MÖ 1. yüzyılda terk edildiğine işaret etmektedir. Bu durum Kurul Kalesi için de aşağıda değerlendirmeye alınacak ve Kurul Kalesi'nin de terk edilmiş zamanı ile uyum gösterdiği sonucuna ulaşılabilecektir. Pergamon'daki diğer tapınım alanı, kentin beş kilometre kuzeybatısında yer almaktadır ve Kapıkaya⁴² olarak adlandırılır-

ulaştırılır: Geominy 2007a, 55-60.

37 Aşağıda Ordu Kybele'si için iyi bir karşılaştırma örneği sunacak olan Pergamon Kybele'si ve Palatin Kybele'si ele alınacaktır.

38 Naumann 1983, 249 Taf.41.1.2.

39 Geominy 2007 a, 36.50.51. 52 dipnot 63. 53.

40 Naumann 1983, 248.

41 Agelidis 2011, 178; Üreten 2011, 98-104; Ateş 2014, 422.423.

42 Agelidis 2011, 177; Ateş 2014, 425; Ateş 2014, 426-429: Pergamon yakınındaki benzer tapınım alanlarından bir diğeri de Molla Mustafa Tepesi'nde bulunmaktadır. Seramik buluntuları geç Klasik Dönem'den erken Hellenistik Dönem'e kadar uzanarak Ana Tanrıça için açık hava kutsal alanın da tarihlemesini vermektedir. Bu alandan gelen yüzlerce pişmiş toprak heykelcik kült ve tapınım dair

maktadır. Mamurt Kale'den daha mütevazı bir yapılanmaya sahip olan alan, küçük bir mağaradan ve Ordu Kurul kalesindeki gibi, bir su kaynağı olan önündeki teraslı anakayadan ibarettir. Basamaklı bir sunak ve bazı nişler burada da yer almaktadır. Bu görüntüsü ile Kapıkaya, erken Phryg örneklerinden Kalehisar, Phokaia ve Ephesos örneklerine benzemektedir. Buradan da pişmiş toprak heykelcikler bulunmuştur. Yine Ordu Kurul kalesinde olduğu gibi, Kapıkaya'da MÖ 3. – MÖ 1. yüzyıllarda Meter için bir tapınım alanı oluşturmuştur.

Bu noktada, Ordu Kybelesi'nin yakınından gelen pişmiş toprak heykelciklere ve diğer adaklara değinmek yerinde olacaktır: Adak ile bağlantılı olarak, nişin bulunduğu alanın sol tarafındaki mekanda üç tane Kybele betimli pişmiş toprak heykelcik bulunmuştur. Ordu Kybele pişmiş toprak heykelciklerinde⁴³, Ordu mermer Kybele heykelinde görmediğimiz atribütler karşımıza çıkmaktadır. Bu heykelciklerden ikisinin aynı kalıptan üretildiği, birisinin ise daha büyük olduğu dikkatimizi çekmektedir. Her üçü de anthemionlu tahtlarında oturmaktadırlar ve surlu taçları bulunmaktadır. Sol ellerinde bir tympanon, sağ ellerinde ise patera tutmaktadırlar ve ayakları ile bir aslana basmaktadırlar⁴⁴. Pergamon bağlantısı bir kez daha bu Kybele heykelcikleri ile ortaya çıkar: Tanrıçanın kent koruyucusu olma özelliğini vurgulayan başındaki kent suru betimi⁴⁵, ilk olarak Pergamon'daki iki pişmiş toprak heykelcikte görülür. Ordu Kybelesi için aşağıda önereceğimiz, Pergamon'dan getirilmiş olma ihtimaline karşın, pişmiş toprak heykelciklerin, kazı alanından ve Kybele'nin bulunduğu niş içinden gelen Amisos sikkeleri gibi, Amisos'tan ya da Karadeniz'deki başka bir kentten⁴⁶ getirilmiş olduklarını ve heykel gibi MÖ 2. yüzyıla tarihlendirilebileceklerini düşünebiliriz. Amisos'tan bulunmuş olan pişmiş toprak heykelciklerin MÖ 2. ve 1. yüzyıllara ait tipleri yansıttıklarını bilmekteyiz; zaten Amisos atöyeleri en yoğun üretimlerini bu yüzyıllarda vermişlerdir⁴⁷.

Pergamon, Truva veya Priene'de⁴⁸ de Kybele pişmiş toprak heykelcikleri, açık hava tapınım alanında sunum kapları ve hayvan kemikleri ile birlikte bulunmuşlardır; bu da ayın sırasındaki ritüeller hakkında bilgi vermektedir. Ordu Kybele heykelinin bulunduğu niş'ten ve etrafından gelen diğer buluntuların da, adak bağlantılarına işaret

önemli verilerdir.

43 Şenyurt – Akçay 2017, 190.

44 Aynı mekânın iç kısmındaki odadan ayrıca Dionysos Bothris pişmiş toprak heykelciği gelmiştir. Bir sarmaşık bezemeli Rhyton da tören kabı olarak kullanılmış olmalıdır. Bu rhyton Kybele naiskosunun arkasındaki kurban yapılan mekândan gelmiştir.

45 Meyer 2006, 302.353.

46 Atasoy – Zeyrek 2004, 87.88.103: Ordu Kurul kalesinde bulunmuş olan pişmiş toprak heykelciklerin kil özellikleri Amisos civarından ve genel olarak Halys ve Iris akarsu yataklarından elde edilen kil ile uyumludur.

47 Summerer 1999, 40 vd.; tarihleme için bk.148; Atasoy – Zeyrek 2004, 87.88.90.91. 103.104: Kybele pişmiş toprak heykelcikleri gibi, bu alandan gelen bir Dionysos Botyrs ya da Mitrephoros örneğinin benzeri de, Amisos'ta bulunmuştur. VI. Mithradates'in, Dionysos kültü ile bağı bilinmektedir ancak Amisos'taki örneklerinin de kralın döneminde değil, daha önce yapıldığı düşünülmektedir.

48 Roller 1999, 203.

ettiği anlaşılmaktadır: Kybele heykelinin kaidesi altına yerleştirilmiş, yedi adet dörtgen kesitli, pyramidal başlı ve kovanlı catapult ok ucu, ayrıca Kybele'nin bulunduğu nişin içinden aynı tipte iki catapult ok ucu ve bir adet üç kanatlı ok ucu, bir de kurşundan ıslıklı sapan taşı gelmiştir. Nişin içindeki bu buluntuların toprak ile kayıp buraya akmadığı, oraya yerleştirilmiş oldukları anlaşılmaktadır. Ok uçlarının kutsal alanlara adak olarak bırakıldıklarına çağlar boyu farklı kültürlerde rastlamaktayız; bu, daha ziyade kazanılmış bir savaş sonrasında, özellikle düşmana ait ok uçlarının adanması şeklinde gerçekleşmiştir⁴⁹. Ayrıca adak ok uçlarının savaş ile bağlantılı olarak tanrıçadan koruma beklentilerinin yansımaları anlamında bırakıldığını bilmekteyiz⁵⁰. Adak düşüncesi ile hareket edildiği, kaidenin altından gelen kuzu parmak kemiklerinden de teyit edilmektedir. Kybele'nin önündeki topraktan, nişin dışındaki özenli bosajlı duvar ile aynı malzemeden yapılmış, kumtaşından sunak da, adak törenlerine işaret etmektedir.

Ordu'daki heykelin, en erken Kybele olarak adlandırılmış bulunan örneklerinden itibaren ona atfedilmiş olan birçok özelliği taşıdığını görmekteyiz: Bir kalenin kapısında yani girişinde yer alması, bir niş (naiskos) içine oturtulmuş olması, su ile bağlantılı bir konumda olması, adaklar ile birlikte bulunması ve erken örneklerdeki gibi aslanlarının olmaması ya da geç örneklerdeki gibi tympanon veya phiale olmaksızın betimlenmesi. Aşağıda yapılmış olan ikonografik karşılaştırmalar ile bu kimliklendirme daha da kesinleştirilecektir.

İkonografik Karşılaştırmalar

Kybele'nin, burada ele alınan heykelinin ikonografik özellikleri ve karşılaştırmalarına geçmeden önce, 'hellenize' edilmiş Kybele betimlerinin genel ikonografisini hatırlamak yerinde olacaktır: Genç bir tanrıça taht üzerine oturmakta ve khiton üzerine, bazen de başına kadar çekilmiş bir khymation giymektedir. Başında bazen polos, bazen surlu taç bazen de hiç bir şey olmaksızın verilebilmektedir. Sol elinde tympanon (Roma Dönemi'nde bazen asa), sağ elinde patera (phiale) tutmaktadır. Sıklıkla bir veya iki aslan yanında, bazen de kucağında ona eşlik etmektedirler. Kybele betimleri ağırlıklı olarak bir niş içinde yer almaktadır.

Agorakritos'un eserine öykünen başarılı örneklerden Pergamon Kybelesi'nde ve özellikle ikonografik açıdan karşılaştırılabilecek olan Ordu Kybelesi'nde benzerlik olarak ikisinin de dik oturuşu, bacaklarını rahat ve hafifçe birbirinden ayırık tutmaları, Pergamon heykelinde sağ ayağın, Ordu heykelinde ise sol ayağın öne alınmış olmasına rağmen bacakların pozisyonu dikkat çekmektedir. Ordu Kybelesi heykelinde üst gövdede görülen hafif torsion, yani heykelin soluna doğru dönerek eğilmesi ve ayrıca alt gövdeden kaynaklanan heybeti, bize yine Hellenistik Dönem heykellerini çağrıştırmaktadır, ki buna iyi bir örnek yine Pergamon Hellenistik Dönem Kybele heykelidir⁵¹. Pergamon örneğinde iki ayağın, Ordu heykelinde ise sol ayağın eklenti

49 Hellmuth 2014, 26.

50 Zunal 2017, 18.

51 Naumann 1983, 250 Taf.41.1.2.

yerinin olması ve kaidelerinin ayak kısmına döndüğü yerdeki yuvarlaklığı karşılaştırılabilecek kadar paraleldir. Her ikisinin kollarının kırık olmasına rağmen, kollarının vücutlarına yakın bir şekilde aşağıya doğru uzatılmış olduğunu ve belki sağ ellerinde atribütlerinden olan bir patera tuttuklarını söyleyebiliriz. Pergamon için sol koluna bitişik ve kucağın üzerinde doğru da bir tympanonun rekonstrüksiyonunu önermek mümkün görünürken, Ordu Kybelesi'nde heykelin sol bacağı üzerinde bir ize rastlanmamıştır. Yine de, Ordu Kybelesi'nin sol elinin açık olması, bir tympanon tutmuş olma ihtimalini akla getirmektedir. Palatin Kybelesi de Agorakritos etkili önemli diğer bir erken Hellenistik Dönem heykeli olarak, Palatin tepesi üzerindeki Magna-Mater tapınağında bulunmuş olsa da, onun Yunanistan'dan, Pire'den, Sulla zamanında bir ganimet olarak buraya getirdiği düşünülmektedir⁵². Aslan veya phiale yoktur. Ancak, birçok adak heykelciğinde görülmüş olduğu gibi elinde bir asa tutmuş olabileceği ileri sürülmektedir.

Aslan, phiale, tympanon veya mızrak gibi atribütlerinin bize ulaşmamış veya zaten çalışılmamış olmasına rağmen, Ordu heykelinin de bir Kybele olduğu, ikonografik olarak benzer şekilde betimlenmiş olan paralellerinden anlaşılmaktadır. Zaten bir tanrıça olduğu tahtından da bellidir. Nitekim, bu tarz tahtların tanrı ve tanrıçalara özgü olduğu bilinmektedir⁵³. Pergamon ve Palatin Kybeleleri'nin de, Ordu Kybelesi'ninki gibi arkalıklı ve süslü bacaklara sahip bir taht üzerinde oturmuş olduklarına dair izler halen bulunmaktadır. Yukarıda tanımlanmış olan Kybele'nin tahtının kanonik formu, Arkaik Dönem'den Roma İmparatorluk Dönemi içlerine kadar tüm Akdeniz bölgesinde tanrılar, tanrıçalar, heroslar veya krallar için çok az değişim göstererek kullanılmıştır⁵⁴.

Ordu Kybelesi, Hellenistik Dönem'de yaygın olarak görüldüğü şekilde, kollarının, sol ayağının, başının (omuz hizasından) sonradan dübel ile vücuda eklenmesi⁵⁵ ve eklenti yerlerinin saklanmasına özen gösterilmesi ile, Yunan tarzında çalışılmıştır. Pergamon ve Palatin örneklerinde de aynı durum gözlemlenmektedir. MÖ 4. ve 3. yüzyıl örneklerinde, ek yerlerinin giysinin altına denk gelecek şekilde daha estetik çalışıldığını, Roma heykellerinde ise vücudun çıplak yerlerinde de bu eklenti yerlerinin görüldüğünü bilmekteyiz⁵⁶.

Ordu Kybelesi'nin, Atina, Pire Moschaton, Lebadeia gibi Klasik Dönem veya

52 Geominy 2007a, 63-65: MÖ 3. yüzyıl başlarına tarihlendirilen Palatin Kybelesi'nin, Yunanistan'da üretildiği, sonradan Roma'ya götürüldüğü, dolayısıyla öncesinde, Pergamon Kybelesi'ni etkilediğini savunur. Nitekim, tarihlendirilmesi oldukça kesin olan Thrasylos Dionysos Anıtı'nın (MÖ 271/270) Dionysos heykeli, Palatin Kybelesi'ne yakın tarihlendirilebilecek özellikler taşımaktadır (Özgan 2016, 110.112.113).

53 Geominy 2007a, 41 dn. 32.

54 Cain 1989, 88.92.93-95: Sembolik anlamı doğu ve batı arasında ve yüzyıllar boyunca çok az farklılıklar gösteren bu tür tahtlar, doğuda daha ziyade krallar ve yöneticiler için kullanılırken, batıda tanrı ve tanrıçalara özgü kalmakla beraber mezar kontekstlerinde ölmüş olan kişiyi 'heroize etmek' için de betimlenmiştir.

55 Öztürk 2007, 367.

56 Geominy 2007a, 44.45.

Pergamon, Palatin gibi erken Hellenistik Kybele heykellerine öykünen bir heykel olduğunu görmekteyiz. Stilistik tarihlendirme ile daha dar bir tarihlendirmeye geçmeden önce bazı metodolojik hususlara değinilecektir. Naumann ve Koch⁵⁷, Pire Moschaton ve Lebadeia heykellerinin orijinallerini geç Klasik Dönem'e vermektedirler. Ancak örneğin Lebadeia'nın Hadrianus Dönemi kopyası olduğunu ifade eden Koch, bu heykelin ne oranda Agorakritos Meteri'ne yaklaştığının bilinmeyeceğini de vurgular. Bu da bize heykellerin orijinalleri hakkında bilgi edinmemizin, eserin ne zaman hangi değişimlere uğrayarak bize ulaştığını ve hangi dönemde kopyalandığını bilemeyeceğimize, ikonografik köken sorgulamalarının kesin bir sonuca götüremeyeceğini göstermektedir.

Özellikle Hellenistik Dönem'de, MÖ 2. yüzyılın 'Klasistik' heykellerinin, hele de Pergamon söz konusu ise, orijinal ile bağlantısının oranını tayin etmek güçleşmektedir. Nitekim heykeltraşın kopyaladığı eserin, bir veya birçok original örneğe (Vorbild) geri gitmesi ihtimali, stil özelliklerine veya heykelin oranlarına ya da mekan ile olan ilişkisine ne kadar sadık kaldığı gibi unsurlar bilinmemektedir. Belki de heykeltraş sadece genel anlamda klasik eserin havasını yansıtmayı hedeflemiş olmaktadır; böyle bir durumda eser, aslında yeni yaratılan ancak farklı klasik orijinalleri bir potada eritirken, Hellenistik özellikler ile yoğurmak kaydıyla yeni bir eser yaratmış olmaktadır. Zaten unutulmamalıdır ki, MÖ 2. yüzyılın ortaları, önceki dönemin kopyalarının yapımına başlanıldığı dönemdir ve bu anlamda çok hareketlidir, hatta yaratıcıdır. Yine de geç Klasik Dönem Kybele tipleri, Hellenistik Dönem'de yeniden yorumlanırken, fazla değişikliğe uğramamış ve bilinen tipi devam ettirmiştir.

Buna göre, Ordu Kybelesi'nde de Klasik Dönem heykeltraşı Agorakritos'un etkilerini taşıyan Pergamon Kybelesi, Palatin Kybelesi gibi Kybele örneklerinin yeniden yorumlandığı ('Nachschöpfungen') bir heykel görmekteyiz. Bu nedenle belli bir ikonografik şablona oturtulması beklenmemelidir.

Stilistik Tarihlendirme

İkonografik çözümlemeden sonra, stilistik karşılaştırmalar için hem Kybele heykelleri hem de saç ve giysi dökümlerinde benzerlik gösteren başka heykeller dikkate alınacaktır.

Her ne kadar Ordu Kybelesi'nin yanından ve hatta kaidesinin altından VI. Mithradates'in sikkeleri gelmiş olsa bile⁵⁸, sikkelerin tarihi ile heykelin stilistik özelliklerinin örtüşmemesi nedeniyle, sikke tarihlerine göre değil, stilistik verilerin sonucuna dayanarak, heykelin ilk kez bu noktada mı kullanılmış olduğu veya nereden getirilmiş olabileceği de aydınlatılmaya çalışılacaktır.

Tarihlendirmede esas olan stilistik özellikler için heykelimiz adına Hellenistik Dönem içinde hareket etmemiz gerektiğini, hem heykelin yüzünün fizyonomik

57 Koch 1994, 26.70.71; Naumann 1983, Kat. Nr. 123.124 Taf.22,1 Taf. 22,2.

58 Bk. Bu makalede 'Niş (naiskos) İçinden ve Çevresinden Gelen Buluntular Işığında Kybele'nin Tarihlendirilmesi'.

özellikleri hem de giysi kıvrımları bize göstermektedir. Ancak Hellenistik Dönem'in hangi diliminde yoğunlaşmamız gerektiği, karşılaştırmalar sonucunda mümkün olacaktır⁵⁹. Küçükasya'daki Hellenistik Dönem'e tarihlenebilen eserlere baktığımızda, tüm 'ekol'leri kapsayan bir genel akım görsek de, merkezlerin kendilerine özgü zevklerini ve becerilerini de yansıttıkları bilinmektedir. Bu nedenle heykeller arasında mutlak bir benzerlik beklemek doğru olmamaktadır⁶⁰.

Stilistik tarihlendirme için karşılaştırma örneklerinin ağırlıklı olarak bizi Pergamon heykeltıraşlık 'ekolü'ne yönlendirdiğini görmekteyiz. Bunun nedeni Pergamon'un bir 'okul' olması ve dolayısıyla bir 'ekol'e dönüşmüş bulunmasıdır. Aslında, Pergamon'un bir 'sanat merkezi' olmasından önce, özellikle Karia Bölgesi'nde erken Hellenistik Dönem'de birçok heykelin yapılmış olduğunu düşünmek yanlış olmayacaktır. Nitekim farklı birçok kentten sanatçının Pergamon'a gelerek, önceden edindikleri tecrübelerini Pergamon sunağında sergiledikleri bilinmektedir⁶¹. Sunak tamamlandıktan sonra, Pergamon 'ekolü'nün etkisi Tralleis, Kos, Aigai gibi diğer kentlerde görülmeye devam eder⁶². Örneğin Attalidlerin Tralleis'de bir kış sarayları olması, Pergamon geleneğinin, özellikle MÖ 188 yılından sonra, Tralleis'in Pergamon'a bağlanması ile, orada devam ettiğini açıkça ortaya koymaktadır. Tralleis'te sanatsal etkinliklerin zaten erken MÖ 2. yüzyılda başlamış olduğu kabul edilmektedir. Hellenistik Dönem eser kopyalama geleneğinin de Pergamon'da oluştuğunu ancak bunların replik olarak değil, yeniden yorumlanarak yaratılan eserler ('Nachbildung') olduğunu görmekteyiz. Ordu Kybelesi için Pergamon, Kos, Aigai, Stratonikeia gibi kentlerin heykeltıraşlık eserleri incelenecektir. Nitekim Pergamon veya Pergamon etkisi ile çalışan okulların, Ordu Kybelesi'nde etkileri olduğu düşünülmektedir.

Stilistik tarihlendirmeden bağımsız olarak da, Pergamon-Ordu Kurul kalesi arasında bir ilişki bulunmaktadır: Pontos kralı VI. Mithradates'in MÖ 88 – 85 yılları arasında Pergamon'un yöneticisi olması⁶³. Bu tarihsel veri ayrıca ele alınacaktır.

59 Geominy 2007b, 43.44. En azından Hellenistik formların oluşmaya başladığı Erken Hellenistik Dönem (MÖ 300-230); mekan ve hareketin heykellerde kendisini gösterdiği ve Pergamon Sunağı ile 'Barok' tarzın damgasını vurduğu Yüksek Hellenistik Dönem (MÖ 230-150); Pergamon sunağı sonrası, Delos gibi Yunanistan'ın farklı yerlerinden Küçükasya'ya kadar, alana yayılma anlamında daha hareketli ama kendi içinde durgun ve yüzeysel kompozisyona sahip Geç Hellenistik Dönem'e doğru giden (MÖ 160-30) zaman dilimleri genel anlamda bilim dünyası tarafından kabul görmüştür. Ancak MÖ 3. yüzyıla tarihlendirilmiş olan birçok heykelin, süreç içerisinde, MÖ 2. veya 1. yüzyıla tarihlendirilebildiklerini görmekteyiz. Bunu nedeni, geç MÖ 2. veya 1. yüzyıllardaki Retrospektif / 'Klasistik' tarzdaki çalışmalardır. Ayrıca MÖ 3. yüzyılda oldukça az sayıda eser üretilmiştir ve bu da bir stilistik dizin oluşturmayı zorlaştırmaktadır.

60 Cordelia – Eule 2001, Kat. Nr. 6 Abb. 48; Kat. Nr. 75 Abb. 66; Örneklendirecek olursak, MÖ 160'lara tarihlendirilen iki eserin, Erytrai'dan kadın heykeli ve buluntu yeri bilinmeyen, Aristonoe şemasında çalışılmış kadın heykelinin kıvrımlarının şematik, sık ve sırtlarının sert olmalarına rağmen, kendi aralarında da büyük farklılıklar göstermeleri gibi. Benzer problemler için: von Prittwitz 2007, 246.

61 Özgan 1995, 2-4. 6. 8.

62 Özgan 1995, 4.8.146: Flaviuslar Dönemi'ne kadar önemini sürdüren Tralleis, Aphrodisias'ın öne çıkmaya başlaması ile önemini kaybetmeye başlar.

63 Özgan 1995, 7: Tarihsel anlamda Pergamon gibi, Tralleis'in de VI. Mithradates ile ilişkileri olmuştur.

Ordu Kybelesi'nin yüzünün fizyonomik özellikleri; inkarnatı ve göz, burun, dudakları gibi uzuvları, stilistik tarihleme açısından, giysi özelliklerinden daha kuvvetli veriler sunmaktadır. Bu nedenle baş kısmı ile başlamak yerinde olacaktır: MÖ 2. yüzyıla tarihlenen Samothrake'den bir Kybele'ye ait başta görülen özellikler⁶⁴, Kos'tan bulunmuş olan ve yine MÖ 2. yüzyıla ait tanrıça başları ve Pergamon Sunağı'ndaki tanrıça başları ile karşılaştırılmaktadır⁶⁵. Bu başların ortak özelliği dudaklarının oldukça kalın, aralık, genel ifadelerinin heyecanlı ve hareketli olmasıdır. Ordu Kybelesi'nin dudakları ise daha az aralık ve ifadesi daha durgundur. Diğer karşılaştırma örnekleri, MÖ 190-160 arasına tarihlendirilmeleri genel olarak kabul görmekte olan Pergamon sunak terasından ele geçmiş ve bugün Berlin Müze'sinde sergilenen dört kadın heykelinden⁶⁶, başları korunmuş olan ikisidir. Bunlarda baş aşağıya dönük olup, Ordu Kybelesi'ne nazaran daha fazla ifade yansıtılmış ve gözler daha çukur verilmiştir. Buraya kadar ele alınmış olan karşılaştırma örneklerinde 'Barok-Pathos' geçmişe öykünmenin daha fazla hissedildiği görülmektedir. Bu nedenle de, Ordu Kybelesi daha geç olmalıdır.

Ordu Kybelesi'nin başına daha yakın bir örnek, Stratonikeia'dan ele geçmiştir⁶⁷: Bu baş, yuvarlak yüz şekli, kalın saç bukleleri ile, az da olsa Pergamon sunağının 'Barok' stilini halen taşımaktadır. Ancak uzaklaşma, daha düzleşen formlarda ve azalan plastik yumuşamada görülmektedir. Stratonikeia başı, Pergamon Hermaphroditesi başı ile karşılaştırılmaktadır ve MÖ 2. yüzyılın ortalarına veya hemen sonrasına tarihlendirilmektedir.

Kos'tan, MÖ 2. yüzyılın ortalarına tarihlenen khymationlu bir kadına ait üst gövde ve başın korunduğu heykelde, yüz hatlarının Kybele ile yakın benzerliği dikkat çekmektedir. Alın ve yanaklardaki yuvarlatılmış hatlar, buna karşın uzuvlarda ise belirginlik görülmektedir. Keskin çizgiler ile verilmiş göz kapakları, badem formundaki gözler, düzgün burun ve etli burun kanatları, abartısız ve hafif bir gülümseme sergileyen dudaklar, hafifçe öne çıkan belirgin çene, hepsi canlılığı yansıtmaktadır ve Kybele'nin hatları ile uyusmaktadır⁶⁸.

Atina Agorası'ndan bir baş⁶⁹, Demeter başı olarak yorumlanmaktadır ve Ordu Kybelesi'nde olduğu gibi, dudakları açık olmaksızın, gülümsemek ile gülümsemek arasında bir noktada yansıtılmış, nazo-labial çizgiler etkili olmayıp, her iki örnekte de elmacık kemikleri, inkarnatı abartısız ve hafif şişkin olarak çalışılmıştır.

III. Attalos'un Pergamon'u Romalılara vasiyet ile bırakmasının ardından, Tralleisliler Aristonikos ayaklanmasına destek vermişler, bu nedenle de, VI. Mithradates'in Romalılara karşı sürdürdüğü savaşlarından ilkinde (MÖ 88) onun yanında yer almışlardır (App. Mithr. 21); almayanların bir kısmı ise, bilindiği gibi Homonia (Concordia) Tapınağında acımasızca öldürülmüşlerdir (App. Mithr. 23).

64 Welch 1996, 467.468 Pl. 89a-d.

65 Welch 1996, 468 Pl. 90b.c; 91 a.b; 92c.

66 Schraudolph 2007, 214-217.

67 Özgan 1995, 153 Taf.41,2.

68 Kabus-Preishofen 1989, 140.148.149.171.248-251 Kat.Nr. 57 Taf. 58,1. 2 Taf. 59,1. 2.

69 Stewart 1998, 89.90; Stewart 2012, 655-680.

Kaşları fazlaca yay şeklini almamış, gözleri abartılı bir şekilde açık verilmemiştir. Yine ikisinde de alt ve üst göz kapakları ikişer çizgi ile sınırlandırılmış ve çok derin çalışılmamıştır. Şakaklardan geriye doğru taranan saçların iki heykelde de hafif ve akıcı dalgalar halinde arkaya doğru tarandığını görmekteyiz. Atina Agorası'ndan bu Demeter dışında, benzer özelliklere sahip, diğer bir kadın başı, ayrıca bir Kore, bir torso ve giysi parçaları da MÖ 150 yıllarına tarihlendirilmektedir.

Aigai Bouleuterionu'ndan bulunmuş olan bir grup heykel, kontekstleri ve yazıtından dolayı MÖ 2. yüzyıl ortalarına tarihlendirilmektedirler⁷⁰. Bunun da ötesinde, Pergamon'lu heykeltıraş Menestratos'un adının geçmesinden dolayı da Pergamon ile ilişkilendirilmeleri mümkün olmaktadır. Menestratos'un bu heykelleri Pergamon'da kendi atölyesinde çalışıp daha sonra Aigai'e getirmiş olduğu görüşü savunulmaktadır⁷¹. Burada bulunmuş olan başlarda, özellikle Hestia Bollaia veya Antiphanes (?) başlarında, Ordu Kybelesi'nin başına nazaran biraz daha iri dudaklar, yüze daha hakim olan bir burun ve daha derine girilerek işlenmiş olan saçlar dikkati çekmektedir. Genel olarak giysilerde de kıvrımların daha sade ve sırtlarının daha ince olduğu görülmektedir. Bu küçük zamansal farklılıklar veya çalışan ustaların aynı olmaması, sonuçta heykellerin arasında bu gibi değişik özelliklerin oluşmasını beraberinde getirmektedir. Bir diğer ortak yön de, Ordu Kybelesi'nin de, aşağıda ele alınacak olduğu gibi, Pergamon ile bir bağının olası olmasıdır.

Genel olarak baktığımızda, Ordu Kybelesi başında 'Barok' etkileri halen taşımakta olan ve henüz tam 'Klasistik' olmayan, yalın bir Hellenistik anlayışı görmekteyiz.

Şimdi heykelimizin giysi kıvrımları üzerinden tarihlendirilmesine geçilecektir. Ordu Kybele'si gibi oturur pozisyonda olan Hellenistik Dönem Kybele heykelleri sayılıdır. Burada bazıları seçilerek stilistik tarihlendirme için irdelenecektir.

Gordion'da bulunmuş olan ve MÖ 2 yüzyıla tarihlendirilen Kybele heykelinin⁷², vücudunun üst kısmının inceliği ve aşağıya doğru genişlemesi; ayrıca khiton'un biçimli ve profilli yakası ile göğüs üzerinden düşen khiton kıvrımlarının inceliği, hafifçe daha yukarı hizada olan sağ bacak ile sol bacak arasında, kucak üzerinde bulunan kıvrımların daha belirgin olması, Ordu Kybelesi ile benzer özelliklerdir. Ancak Ordu Kybelesi'nin khiton ve khymationu genel olarak çok daha yumuşaktır; ayrıca khymation altından ayaklarına kadar dökülen khitonu, khymation ile belirgin bir şekilde zıtlık yaratacak kadar daha derin pililere sahiptir. Truva'dan⁷³ gelen Kybele de MÖ 2. yüzyıla tarihlendirilmektedir. Ancak Ordu Kybelesi'ne nazaran hem khiton hem de khymation kıvrımları daha serttir. Her ne kadar iki karşılaştırma örneği de Ordu Kybelesi için önermekte olduğumuz MÖ 2. yüzyıla tarihlendirilseler de, Ordu Kybelesi'nin özellikle khymation kıvrımlarının yumuşaklığı, akıcılığı hem de oturduğu minder üzerine denk gelen üst baldırlarının çok daha dolgun ve geniş olduğu

70 Sezgin – Aybek 2016, 21.23.31; Gürbüz 2015, 109 vd.119.138-147.

71 Sezgin – Aybek 2016, 35; Gürbüz 2015, 1.

72 Roller 1991, 132 Pl. IIIc.

73 Roller 1991, 137 Pl. IVc.

görülmeğidir.

Tarihleme aralığını daraltabileceğimiz başka karşılaştırma örnekleri bulunmaktadır ve bu anlamda Pergamon'dan karşılaştırma örnekleri aşağıdaki gibidir: Heykelin başı bağlamında değinildiği gibi, Pergamon'dan sunak terasında ele geçmiş ve bugün Berlin Müzesi'nde sergilenen dört giysili kadın heykelin⁷⁴, İÖ 190-160 arasına tarihlendirilmeleri genel olarak kabul görmektedir. Ordu Kybelesi ile karşılaştığımızda, Pergamon heykellerinde khymation kıvrımlarının hem göğüs altında oluşmuş bulunan yumağında, hem de bacak üzerinde veya yandan aşağıya dökülen kısımlarında son derece ağır, daha sık çalışılmış ve daha kalıpsal bir kumaş etkisi bıraktıkları izlenmektedir. Ordu Kybelesi'nin khymationu hem daha seyrek kıvrımlı çalışılmış hem de kıvrım geçişleri daha yumuşak ve hareketli verilmiştir. Bunu özellikle khymationun sol bacak yanından dökülüşünde izlemek mümkündür. Pergamon kadınlarının sadece khymationları değil, khitonlarının da khymation altından ayaklara kadar son derece derin oluklar oluşturarak adeta parçalar halinde döküldükleri görülmektedir. Ordu Kybelesi'nin khitonu ise çok daha sık ve nispeten geçişleri derinleştirilmeden birbirlerine yumuşak dalgalar ile bağlanan kıvrımlardan oluşmaktadır. Bu nedenlerden dolayı, Ordu Kybelesi'nin daha geç olduğunu söyleyebiliriz. Ordu Kybelesi'nin khitonundaki kıvrımlar, Pergamon'dan oturan bir kadına ait alt parçada⁷⁵, khymationda görülmektedir. Ordu Kybelesi'nin khymationu yine de çok daha hafiflemiş yani yumuşak kıvrımlar ile çalışılmıştır. Koch⁷⁶, bu eser için önerilmiş olan diğer tarihlendirmelere de değindikten sonra, bu eseri MÖ 160 civarına vermektedir ki bu da Ordu Kybelesi için önereceğimiz tarihleme ile oldukça uyum göstermekle beraber, Ordu Kybelesi için, belirtilmiş olan nedenlerden dolayı, MÖ 150 veya 140 tarihleri daha uygundur. Yine Pergamon'dan bir oturan kadın heykeli, Zeus Sunağı figürleriyle karşılaştırılmakta ve sunakta görülen ince işçiliğin burada görülemediği belirtilmektedir⁷⁷. Bununla beraber, khymationu Ordu Kybelesi'nin khymationuna yaklaşmış, daha az kıvrımlı ve daha sadedir. Özellikle khymationun, iki bacağın üzerindeki kıvrımlarının yaylar halindeki dökümü benzeşmektedir. Ayrıca Koch ve Schraudolph da⁷⁸, bu eseri MÖ 160 civarına tarihlendirmektedirler. Yine Pergamon'dan oturan kadın heykeli, kalça hizasından olmak üzere iki parça olarak çalışılmıştır ve MÖ 160 civarına verilmektedir⁷⁹. Ordu Kybelesi'nde olduğu gibi kıvrımlar az ve sade ancak heykele bir heybet katar niteliktedir. Pergamon'dan daha geç bir örnek (Berlin P77)⁸⁰, MÖ 150 yılına tarihlendirilmektedir ve burada özellikle khitonun kıvrımları üst bedende çok daha ince bir kumaşı ifade ederken, khymation altından dökülen kısmında daha serttir, şematize edilmiş olarak görünür ve Ordu Kybelesi'nin khitonu ile benzeşir. Ancak khymation

74 Schraudolph 2007, 214-217.

75 Winter 1908, 94. Nr. 61 Taf. XXII.

76 Koch 1994, 102. 222 Nr. 91.

77 Winter 1908, 94. Nr. 62 Taf. XXII.

78 Koch 1994, 100. 221 Nr. 86; Schraudolph 2017, 213. 214.

79 Winter 1908, 95. Nr. 63; Koch 1994, 101. 222 Nr. 90.

80 von Prittwitz 2007, 248. 249.

halen oldukça ağır ve vücudu verev olarak geçen rulo kısmında çok kalındır. Yine de esas şematikleşme kısa bir süre sonra, oldukça kesin tarihlenen (MÖ 145/144) Megiste heykelinin⁸¹ kıvrımlarında görülecektir.

Pergamon gibi, önemli bir Hellenistik heykeltıraşlık merkezi olan Kos'tan da Ordu Kybelesi için karşılaştırma örnekleri bulabilmekteyiz: Bir erkeğe ait khymation parçası⁸², MÖ 150'lere tarihlenmekte olup Kybele'nin iki bacağıın üzerinde, yani üst baldırlarında gördüğümüz tok ve yumuşak kıvrımları yansıtmaktadır ve kıvrımlar arası geçişlerde yumuşak ve hassas 'modelleme'yi hissettirmektedir. Kos'tan, MÖ 2. yüzyılın ortalarına tarihlenen Asklepios'un⁸³ sol kasık kısmındaki kıvrımlar yine Kybele'nin iki bacağıın üzerinde, yani üst baldırlarında gördüğümüz tok ve yumuşak kıvrımlara sahiptir. Ayrıca Kybele'nin tahtında görülen kırmızı boya izlerine Asklepios üzerinde de rastlanmaktadır. Kos'tan bir erkeğe ait alt gövde MÖ 160/150'lere⁸⁴ tarihlenmektedir ve üzerindeki khymation Kybele'nin solundan, tahttan yere sarkan kıvrımlarındaki yumuşak, geniş ve dalgalar halinde düşüşü ile benzeşmektedir. Kos'tan, Kybele ya da Demeter olarak adlandırılan bir diğer eser ise⁸⁵, MÖ 1. yüzyılın sonuna tarihlendirilmekle beraber burada, değişen stilistik özellikleri göstermek açısından ele alınacaktır: Heykel, genel görüntü itibariyle 'blok'laşmış ve yumuşak konturlardan uzaklaşmıştır. Özellikle khiton, daha 'sert' kıvrımlar göstererek, fazla detaylandırılmadan kabaca çalışılmıştır. Sadece khymationun sol taraftan aşağıya dökülüşünde yumuşaklık hissedilmektedir. Ordu Kybelesi ve bu heykelde benzer olan, ikisinde de, khymationun vücudu sarış biçiminin tam anlaşılmasında ve bunun da oturan heykellerde rastlanan, dekoratif bir biçim olarak sıra dışı veya gerçekte olmayan bir şekilde yansıtılan heykel khymationları kategorisinde incelenmesi gerektiğidir⁸⁶.

Karşılaştırmaların sonucunda Ordu Kybelesi'nin genel anlamda bir değişimin gözlemlendiği bir sürece dahil olduğunu söyleyebiliriz. Bu da şu şekilde özetlenebilir: Daha önceleri savunulmuş olan Pergamon Sunağı'nın MÖ 180'den 159'a kadar süren yapımı, sonraları MÖ 165 – 156 yılları arasında yapıldığı şeklinde kabul görmüştür. Bu da, 'Barok' karakter taşıyan Pergamon etkili heykellerinin tarihlerinin de daha ileriye çekilmesi gerekliliğini beraberinde getirmiştir⁸⁷. Ancak değişimin, yani 'Barok'tan 'Klasistik' tarza geçişin II. Attalos (MÖ 159/138) zamanında başladığından söz edebiliriz⁸⁸. Bu geçişin açıklanabilmesi için, stilistik tarihlendirmede Pergamon, Rhodos ve Kos gibi Hellenistik Dönem'in heykeltıraşlığında lider rol oynamış olan merkezlerde izlenen bir gelişme, genelleştirme yapmamıza imkan sağlamaktadır: MÖ 160-120

81 von Prittwitz 2007, 248 (Abb. 199); Ridgway 2000, 143.144 (pl.45).

82 Kabus-Preishofen 1989, 63. 64.204.205 Kat. Nr. 30 Taf. 6, 1.3.

83 Kabus-Preishofen 1989, 34-37.40.77.228.229 Kat. Nr. 46 Taf. 1,1; von Prittwitz 2007, 246.247 (Abb.204).

84 Kabus-Preishofen 1989, 22.132.136-138.149.150.205 Kat. Nr. 32 Taf. 48, 1-3.

85 Kabus-Preishofen 1989, 261-264 Kat. Nr. 66 Taf. 70,1.2.

86 Kabus-Preishofen 1989, 263 dipnot 776.

87 Flashar 1999, 69.

88 Horn 1931, 62.

yılları arasındaki heykeltıraşlık eserleri için belirleyici olmuş bulunan Pergamon heykellerinin yarattığı geleneğin devamında, heykellerin genel özellik olarak vücutlarının daha sakin pozisyonlarda verilmesi, giysilerinin hareketliliğinin azalması⁸⁹ ve vücut hatlarının giysinin arkasından hafifçe belli olması şeklinde özetlenebilir. Eşzamanlı olarak giysi kıvrımlarının her ne kadar durağanlaşmasa da, şematikleşmeye başladığı görülmektedir. Dolayısıyla, işçilik ve ikonografik zerafet MÖ 3. yüzyıl ile MÖ 2. yüzyılın ilk yarısında izlenmektedir. Adak ve hayırseverlik için yaptırılmış olan pahalı ‘Agalmata’ların, takip eden süreçte yerlerini daha ebatları küçük ya da daha az kaliteye sahip mermerden çalışılan esere bıraktıkları izlenmektedir. Bu genel olarak, değişmekte olan anlayış ile açıklanmalıdır. Artık kalite, zerafet ve dolayısıyla daha pahalı işçilik gerektiren ‘Barok’ eğilim, yerini daha düz yüzey, iddiasız kumaş ve yüz hatları aktarımı demek olan ‘Klasistik’ akıma bırakılmaktadır⁹⁰.

İşte Ordu Kybelesi tam da bu geçişin arifesinde veya sürecinde üretilmiş bir eser olmalıdır. Dolayısıyla, giysilerinde veya baş kısmında, ‘Barok’ unsurların yerini ‘Klasistik’ tarza bırakmakta olduğunu gözlemlemekteyiz. Bu da bizi MÖ 2. yüzyılın ortalarına veya hemen sonrasına getirmektedir.

Mimari Bezeme Işığında Stilistik Tarihlendirme’nin Desteklenmesi

Stilistik tarihlendirme için bir veri de, Kybele’nin bulunduğu nişin iki yanında bulunan taşıyıcı elemanlardan, sağ taraftakinin, daha iyi korunmuş olan sofa tipi başlığının form özellikleri ve süslemeleridir. Kaplan’ın⁹¹ yaptığı incelemelere göre bunlar, heykel için önerilmiş olan stilistik tarihlendirme ile örtüşmenin ötesinde heykel gibi, başka bir yerden getirilerek bu alana uyarlanmışlardır. Orta ve geç Hellenistik evreye ait sofa tipi başlıklarda⁹², Kurul Kalesi başlıklarında olduğu gibi kanallar, başlığı çevrelemektedir. Kurul Kalesi başlığının özellikle palmetinde ve polster kısmındaki balteus sınır bantlarından çıkan yaprak dizilerinde görülen stil özellikleri dikkat çekicidir. Palmet’in eksen yaprağı ve balteus sınır bantlarından çıkan yapraklar benzerdir. Bitimleri sivridir ve uzun yüzler ortaya doğru bombe yapmaktadır. Yaprakların bir benzeri, kendi içlerinde de bulunmaktadır. Her iki yaprak, palmet bantlarında olduğu gibi, derin olmayan bir kanalla birbirlerinden ayrı vurgulanmış durumdadır. Ayrıca

89 von Prittwitz 2007, 241. 242.246; Ridgway 2000, 143.

90 Kabus-Preishofen 1989, 21; Horn 1931, 72-76.

91 Dr. Öğr. Üyesi Deniz Kaplan’ın bu başlık için vermiş olduğu bilgiler için tekrar teşekkürlerimizi sunarız.

92 Erken örnekler için Barletto 1994, 53-55; Rumscheid 1994, 326: Sofa tipi başlıklar en erken Arkaik Dönem içerisinde Sicilya ve Yunan ana karasında uygulanmıştır. Anadolu’da bilinen en erken örneği, Halikarnassos’taki Mausolleion’a aittir ve MÖ 350 yıllarına tarihlenmektedir. Bir diğer erken örnek ise Didyma’daki Oniki sütunlu salona aittir. Buradaki başlık, MÖ 300 civarına tarihlendirilmektedir. Yukarıda sunulan Anadolu’daki iki en erken sofa tipi başlıklar, Kurul Kalesi sofa başlığından farklıdır. Çünkü Mausolleion ve Didyma Oniki Sütunlu Salon örneğinde, başlıkların alt kısımlarında kanallar bulunmaz. Bu nedenle Kurul Kalesi başlığı, erken örneklerden daha geçe ait olmalıdır; Orta ve geç Hellenistik örnekler için: Magnesia Agora, Rumscheid 1994, 326 Taf. 93.1; Priene Athena Kutsal Alanı Rumscheid 1994, Tef. 160. 3-6 161, Müller-Wiener 1982, 691-702; Priene Agora Rumscheid 1994, Taf. 167. 1-2; Pergamon Aşağı ve Yukarı Agora Rumscheid 1994, 122.223 Taf. 126. 128.

her iki yaprağın yüzeyleri keskin sırtlıdırlar. Söz konusu eksen ve yaprakların benzer bir örneği, Samos Gymnasion'unda görülmektedir. Burada bir adet Küçük Asya-Ionik tipteki başlığın üzerindeki palmetin eksen yaprağı, Kurul Kalesi başlığının üzerindeki eksen ve yapraklar ile tamamen benzerdir. Söz konusu benzer palmeti bünyesinde barındıran başlık, MÖ 2. yüzyıla tarihlenmektedir. Palmet yapraklarının çıktığı bant, baklava dilimine benzemektedir ve etli bir çepere sahiptir. Ayrıca içerisinde ikinci bir baklava dilimi daha bulunmaktadır. Her iki baklava dilimi derin olmayan bir kanalla birbirlerinden ayrı vurgulanmış durumdadır. Palmet bantlarının yukarıda sunulan formu ve stil özelliği, çok rastlanılan bir gelişim sunmazlar. Buna karşın az sayıda da olsa, benzer örnekleri bulunmaktadır. Ancak bunlar yazıtlarıyla değil, stil analizi yoluyla tarihlenmektedirler. Her iki benzer örnek, Pergamon'a aittir. Bunlardan ilki, geç Hellenistik Dönem'e tarihlenmektedir ve Pergamon Aşağı Agora'da bulunmuş olup bugün 273 Env. No ile Bergama Müzesi'nde sergilenmektedir⁹³. İkinci örnek, MÖ 2. yüzyılın 2. çeyreğine tarihlenmektedir. Söz konusu benzer palmet bağları, Yukarı Agora'daki bir korniş bloğu üzerinde yer almaktadır⁹⁴.

Tarihsel Veriler ve Niş (naiskos) İçinden ve Çevresinden Gelen Buluntular Işığında Stilistik Tarihlendirme'nin Desteklenmesi

Ordu Kybelesi'nin stilistik tarihlendirmesi bizleri MÖ 2. yüzyılın ortalarına götürmüştür. Ancak, heykelin kazıda bulunmuş olduğu mekana VI. Mithradates tarafından yerleştirilmiş olduğu düşünüldüğünden, bu kralın hükümdarlık yılları ile (MÖ 120-64) heykelin yapımının (MÖ 160-140) zaman farkına rağmen, aralarındaki ilişki açıklanmaya çalışılacaktır.

Şimdi, önce, Kybele'nin bulunmuş olduğu coğrafyanın ve çevresinin, tarihsel veriler ışığında Kybele ile ilişkisi irdelenecektir. Kybele'nin Karadeniz ile olan ilişkisi MÖ 7. yüzyıla geri gitmektedir⁹⁵. Kybele, hem Phryglerin Ionia Bölgesi ile olan bağlantıları sonucunda, hem de Marmara denizi ile Karadeniz'in güney sahillerindeki Yunan kolonileri üzerinden Karadeniz'e ulaşmıştır. Nitekim Milet; Kyzikos ve Sinop gibi koloni kentleri üzerinden MÖ 7. yüzyılda bu yolu açmıştır. Kyzikos'da⁹⁶, Meter Dindymene kültürünün kuruluşu ise, Iason ve Argonautlar'ın Karadeniz'deki seyahatlerinin başlangıcı ile ilişkilendirilir⁹⁷. Karadeniz'de Salmydessos, Apollonia, Olbia ve Kuban nehir vadisinde Kelermes'ten, MÖ 6. ve 5. yüzyıla ait Kybele betimlemeleri günümüze ulaşmıştır⁹⁸. Salymdessos'tan bulunarak, İstanbul Müzesi'nde korunan MÖ 6. yüzyıla ait kabartmada Ana Tanrıça ilk kez bir yastık üzerinde oturmaktadır. Ordu Kybelesi'nin oturmakta olduğu yastık bu erken örneğin kaliteli bir geç betimini

93 Rumscheid 1994, 223 Taf. 126.2.

94 Rumscheid 1994, 122 Taf. 128.1.

95 Roller 1999, 127.128; Johnston 1996, 101; Şenyurt – Akçay 2016, 224.

96 Öztürk 2007, 367.

97 Roller 1999, 204; Öztürk 2007, 367.

98 Johnston 1996, 103; Naumann 1983, 137; Bogh 2012, 38vd.

göstermektedir⁹⁹. MÖ 4. yüzyıldan sonra örnekler çoğalmaktadır ve MS 2. yüzyıla kadar öncülleri ile benzer ikonografik özellikler taşımaktadırlar. Kybele'nin en önemli atribütlerinden tympanon ilk kez MÖ 6. yüzyılın ortalarında, batı Karadeniz'de karşımıza çıkmaktadır. İonia koloni kurulumlarının Karadeniz'de olması ve İonia'nın kültürel etkisi bu sonuca götürmektedir. Nitekim yukarıda da söylenmiş olduğu gibi tympanon daha sonra Kybele'nin ikonografisi içinde yer almıştır; bu da Kybele'nin Rhea ile özdeş tutulmasından sonra ortaya çıkmış olmalıdır¹⁰⁰.

Vermaseren tarafından, Yunan etkisi taşıyan Kybele'nin daha ziyade Karadeniz'in kıyı kentlerinde, Roma etkisi taşıyanların ise Karadeniz'in iç kesimlerinde karşımıza çıktığı söylenir¹⁰¹; ancak ikisinin de kökeninde Küçükasya Kybelesi yatmaktadır. Hellenistik Dönem'e ait Olbia'dan ve Dionysopolis'ten yazıt ve heykeller önemli verilerdir. Özellikle Dionysopolis'te, naiskos ve portikolu avlu şeklindeki tapınakta bulunmuş olan ve Hellenistik Dönem'e tarihlendirilen (?) Kybele heykelinin kent koruyucu ve güç sembolü olarak yapıldığı düşünülmektedir¹⁰². Ordu Kurul Kybelesi ile benzerlikler göstermekle beraber Ordu Kybelesi'nin sol ayağı öne uzatılırken, Dionysopolis Kybelesi'nin sağ ayağı öne doğru alınmıştır. Ancak farklılık bununla sınırlı değildir ve eserin stilistik özellikleri çok daha şematik bir görünüm ortaya koymaktadır: Ordu Kybelesi'nin kıvrımların yumuşaklığı, yerini daha düz sırtları olan kıvrımlara ve kaba işlenmiş kıvrımlar arası geçişlere bırakmıştır. Heykelin Hellenistik Dönem'e değil, Roma Dönemi'nin geç evrelerine (MS 2. yüzyılın sonlarına) tarihlenmesi daha doğru olacaktır¹⁰³.

Küçükasya Kybelesi'nin en önemli tapınım merkezlerinden Phrygia'nın, Pontos Bölgesi ile olan ilişkisi, VI. Mithradates zamanında yoğunlaşmıştır. Romalıların MÖ 129 yıllarında V. Mithradates'e bağışladıkları Phrygia Bölgesi'ni, MÖ 116 yılında işgal ederek Asia Eyaletine bağladıkları ve VI. Mithradates'in itirazlarının sonuçsuz kaldığını görmekteyiz. Ancak VI. Mithradates, MÖ 88 yılında, Phrygia'yı Romalılardan almıştır. Bu da şüphesiz kralın Kybele tapınımını yakından tanımasına önemli bir vesile olmuştur. Sadece bu şekilde bir etkileşim değil, aynı zamanda Pontos ordusunda, Skythia, Bithynia, Galat kabileleri dışında yoğun bir Phryg varlığı da bilinmektedir ve inancın askerler ile taşınarak da pekiştiğini düşünmek yanlış olmayacaktır¹⁰⁴.

Yukarıda değinilmiş olduğu gibi, Pergamon da Kybele için önemli tapınım merkezlerinden birisidir ve VI. Mithradates'in Pergamon politikaları nedeniyle Kybele, Pontos için bir kez daha ön plana çıkacaktır: VI. Mithradates, kendisinin

99 Naumann 1983, 137. 138 Taf 18.4.

100 Bogh 2007, 317. 333.334.335.

101 Vermaseren 1989, 141.142.

102 Bogh 2012, 49 Fig. 5.

103 Bu konuda fikirlerini sözlü olarak paylaşan sayın Bogh da, Roma Dönemi tarihlenmesini daha fazla desteklemekte olduğunu bildirmiş ve heykelin bir kült heykelinden ziyade bir adak heykeli olması gerektiğini söylemiştir.

104 Arslan 2007, 79. 140. 205.

MÖ 88 ilkbaharında, satraplarına ve yöneticilerine yollamış olduğu talimat ile Roma ve İtalik kökenlilerin öldürülmesini sağlamıştır. Ele geçirdiği ganimetlere ve Pergamon'daki Roma hazinesine ait paralara el koyarak da beş yıl süre ile Küçük Asya kentlerini vergiden muaf tutmak suretiyle Küçük Asya'da, MÖ 88 yılından MÖ 85 yılına kadar devam edecek yeni bir aera başlatmış ve Pergamon'da kendi adına altın stater ve gümüş tetradrahmon'lar bastırmıştır¹⁰⁵. Pergamon'un MÖ 88'de, VI. Mithradates tarafından kuşatılması ve Pontos hakimiyetini kabul etmesinin ardından, VI. Mithradates'in MÖ 88 – 85 yılları arasında Pergamon'un yönetici olması, onun bir anlamda stratejik açıdan önemli bir yeri ele geçirerek gücünü ispat etmek istemesinin ötesinde, Pergamon'un Klasik Dönem Atinası'nın mirasını sürdürme politikasını kendisinin de benimsediğini göstermesi için iyi bir fırsattı¹⁰⁶. Roma'ya rağmen Yunan Klasik Dönem kültürünün sürekliliğinin propogandasını bu şekilde yapan VI. Mithradates, Pergamon'un Kybele'yi benimsemiş olmasını da propogandasına araç ederek, Pontos'da da onun kültünü yaşatmak istemiş olmalıdır¹⁰⁷. VI. Mithradates'in, Roma'ya karşı verdiği mücadelesi çerçevesinde, koşulların kendisi aleyhine dönmelerinden sonra, özellikle MÖ 88-85'deki Efes baskınında geriye çekilerek Karadeniz'de, inşa ettirmiş olduğu birçok kalenin tahkimatını kuvvetlendirdiği bilinmektedir¹⁰⁸. Yenilgilerinin ardından geri çekilerek kendisine uyarlamış olduğu bu kalesinde, belki de burada uzun bir geçmişi olan Kybele'yi yaşatarak, kendisi için bir kurtuluş, halkı için de bir propoganda aracı olarak onu sergilemiş olmalıdır. Zaten VI. Mithradates'in sanat eserlerine, mimari ya da seramik gibi günlük kullanım ürünlerine ve özellikle de heykellere meraklı olduğu bilinmektedir¹⁰⁹.

105 Arslan 2007, 161.166.

106 Saprykin 2009, 250; Arslan 2007, 152. 161.166. 168.183; Pollitt 1990, 81.84.

107 Saprykin 2009, 250. 253. 254. Ge ile Agdistis'in özdeşleşmesi, Pontos'da bir yazıtta karşımıza çıkmaktadır. Yukarıda da anılmış olduğu gibi, Agdistis Kybele'nin Hellenistik Dönem'de bereket ve vejetasyon ile bütünleşen ismidir. Tabii unutulmamalıdır ki, VI. Mithradates kendini en çok Zeus'un oğlu Dionysos ile özdeşleştirmiş olmasına rağmen, Pontos'ta Hellenistik kültlerden Demeter, Kore, Kybele ve Attis de bereket ile bağlantılı olarak tapınım görmüşlerdir.

108 Şenyurt – Akçay 2016, 226. 238; Strabon, Geographica, 12, 3.28: Bu paragrafların yorumlanması konusunda sayın Prof. Dr. Murat Arslan'a teşekkür ederim: Strabon'un metninde VI. Mithradates'in kral olduktan ve sınırlarını Kolkhis yönünde genişlettikten sonra bu kaleleri (büyük bir kısmını Paryadres Dağları üzerinde) inşa ettiği ifade ediliyor. Bu kaleler savunma, kontrol, hazinelerini saklama, haberleşme, yol güzergahların korunması, ticaretin güvenli bir şekilde yapılması vb. nedenlerden dolayı inşa edilmişti. VI. Mithradates'in, ayrıca daha sonra, yaptırmış olduğu bu kaleleri Birinci Mithradates-Roma Savaşı'ndan sonra da (MÖ 85 ve Roma'yla yaptığı savaşı boyunca) tahkim ettirdiği bilinmektedir. Bu sırada yeni kale de inşa ettirmiş olabilir.

109 Appianus, Mithradates 112. 115; Günaltay 1987, 406: ".....Mitridat'ın, Bergama yağmasından topladığı payansız ganimetler Karadeniz'e doğru yol alır....."; Günaltay 1987, 543.544, ayrıca yukarıda belirtilmiş olduğu gibi, tarihte birçok örneği olan bu girişimi en sık icra eden Sulla'nın da, Palatin Kybele'sini, Palatin üzerindeki Magna-Mater tapınağına, Pire'den, bir ganimet olarak buraya getirdiği düşünülmektedir; Şenyurt - Akçay 2016, 233.234: Buna bir diğer örnek olarak, İç Kale'de, kalenin son mimari evresi olan MÖ 90-64'ye tarihlenen ve kalenin yıkım evresi için önerilmiş olan MÖ 65-64'den gelen, gri hamurlu kalıp yapımı kasenin dip kısmındaki imzanın, Ephesos'taki çömlek ustası Philon'un atölyesine işaret etmesi ve benzer kaselerin Philon atölyesinde MÖ 169-166'larda üretilmiş olması önemli bir veridir; Kurul Kalesi'nin son yerleşim evresinde ele geçen bu atölyeye ait örnekler, Philon

Bu veriler ışığında, Kybele heykelinin ne zaman kazıda bulunmuş olduğu niş (na-sikos) içinde sergilenmiş olabileceği üzerinde durulabilir: Ordu Kurul kalesinin, kale olarak düzenlenmesinden önce, bir Ana Tanrıça kült alanı olarak işlev vermiş olabileceğine yukarıda değinilmişti. Buluntular açısından ise en erken veriler, sunak alanlarından gelen MÖ 2. yüzyılın ilk yarısına ait sikkelerdir: ‘Sunak Kayası’ndan gelen, II. Prusias Dönemi (MÖ 182-149) sikkeleri erken kullanımı gösterir¹¹⁰. Kayalığın zirvesinin kale fonksiyonuna dönüşmesi ise MÖ 1. yüzyıl başlarında, Pontos krallığının son kralı VI. Mithradates Dönemi’nde gerçekleşmiştir. Kybele heykeli için düzenlenmiş olan kuzey yamacı ile ‘Sunak Kayası’ ve ‘İç Kale’nin bağlantısını sağlayan koridorda iki evreli yapılanma etrafından bulunan sikkeler, buradaki daha özensiz olan duvarlar ile ikinci evrede kullanılmış olan düzenli bosajlı duvarlar arasındaki zamansal farka işaret etmektedir¹¹¹. Bu bosajlı duvara, tepe üzerinde iki yerde daha rastlanmaktadır. Bu da Kybele, taşıyıcı elemanlar, başlıkları ve etrafındaki mekanın en geç evrede oluşturulduğunu göstermektedir.

Bu durumda, ilk olasılık; Kybele heykelinin Ordu Kurul ‘kült alanı’nın (‘Sunak Kayası’) kral I. Pharnakes’in son zamanlarında (MÖ 197-169/159)¹¹² veya IV. Mithradates (MÖ160-150)¹¹³ ya da V. Mithradates (MÖ 150-120)¹¹⁴ zamanında, dolayısıyla VI. Mithradates tarafından ‘kale’ye çevrilmeden önce bu alanda sergilenmiş olmasıdır; sonrasında, bu tepenin VI. Mithradates tarafından kullanıldığını düşündüğümüz MÖ 115 - 64 yılları arasında, özellikle de son evre olan kapı alanındaki (‘vestibül’) nişin yapımı ile örtülecek şekilde, Kybele’nin, iki taşıyıcı eleman ve başlıklarıyla birlikte, MÖ 90-64 yılları arasında buraya ‘kült alanı’ndan getirilmiş olmalıdır. Bu ilk olasılık için, ‘kült alanı’nda (‘Sunak Kayası’) sergilenmesi amacıyla, buraya MÖ 2. yüzyıl Pergamon ‘ekolü’nü bilen bir sanatçının getirilerek, heykel ile taşıyıcı eleman ve başlığını yaptığını düşünmek mümkündür. Bu şekilde gezici heykeltıraşların-atölyelerin olduğunu bilmekteyiz. Eserin yerel ustalar tarafından çalışıl-

atölyesinin son üretim tarihleri ile uyumludur. Ayrıca kazılarda ele geçen Ephesos tipi kandiller, Efes bağlantısına işaret etmektedir. Ephesos baskını sonrasında oradan getirilmiş malzemeler olmalıdırlar. Bu da Mithradates’in politikası ile uyumlu bir durumdur.

110 Şenyurt – Akçay 2017, 185.

111 Şenyurt – Akçay 2016, 231.

112 Arslan 2007, 63 vd: I. Pharnakes Kotyora’yı (Ordu) almıştır ancak Attalid sülalesi ile düşmandır, yayılcı ve saldırgan politikalar izlemiştir ve sanatsal faaliyetler için çok zaman ayırmamıştır. Üstelik Kotyora sakinlerini kendi kurmuş olduğu Pharnakeia adlı yerleşime geçmeye zorlamıştır. Sayın Arslan, sözlü görüşmelerimizde bu konuya daha da açıklık getirmiştir: I. Pharnakes, Pergamon’un Kralı II. Eumenes’in düşmanıdır ve Apameia Barışı’ndan sonra (MÖ 188-184), önce I. Prusias ve Galat lider Ortiagon’la birleşerek daha sonra da (MÖ ca. 183) bazı Galat şefleri ile Armenia Kralı Mithradates’le birleşerek Pergamon kralına karşı savaşmıştır (Polyb. XXIV. 14. 6; XXV. 2. 1-12).

113 Arslan 2007, 67 vd: IV. Mithradates daha ılımlı bir politika izlemiş ve hatta Pergamon kralı II. Attalos’a, Bithynialılar ile yürüttüğü savaşta destek vermiştir. Ancak Roma’ya karşı da ılımlı bir politika izlemiştir.

114 Arslan 2007, 68 vd: V. Mithradates zamanında Pergamon Romalılarına vasiyet edilmiş ancak direniş ile karşılaşan Romalılar yardım istemiş, V. Mithradates önce çok fazla destek olmayarak Pontos krallığının duruşunu belli etmişse de Roma ile dost kalmayı tercih etmiştir.

miş olma olasılığını da göz ardı etmemekle birlikte Pontos Bölgesi'nde bulunmuş olan Hellenistik Dönem heykel sayısının azlığı ve bunların da bölgede mi üretildiklerinin ya da ithal mi edildiklerinin kesin olmadığı hatırlatılmalıdır¹¹⁵.

İkinci olasılık, VI. Mithradates'in erken tarihli bu heykel ile taşıyıcı eleman ve başlığını, sanatsal faaliyetlerde ileri olan bir kentten getirerek bu nişin içine uyarlamış olabileceğidir. Özellikle, Pergamon'da kendisini kral ilan ettiği MÖ 88 yılı itibarıyla bu kutsal heykeli Pergamon veya Pergamon etkisi altındaki bir merkezden bu kaleye getirmiş olma ihtimali bulunmaktadır. Zaten, I. Pharnakes'ten V. Mithradates'e kadar ki koşullar, söz konusu Kybele heykelinin Pergamon'dan Pontos'a getirilmesi için çok da fazla uygun şartların oluşmamış olduğunu göstermektedir¹¹⁶.

Ayrıca, altından ve yanından gelen sikkeler ışığında, heykelin ne zaman 'niş'in içine yerleştirilmiş olabileceğine dair kanıtlar sunmak da mümkünüdür: En iyi tarihlendirme aracı olan sikkeler, 2010-2015 yılları arasında yapılan kazılarda beşi hariç, diğerleri VI. Mithradates Dönemi'ne ait olmak üzere ikiyüzyetmiş adet olarak ele geçmiştir. VI. Mithradates Dönemi'nde Pontos Krallığı'nın birçok kentinde, en yoğun olarak da Amisos'ta, sikke darp edilmiştir. Kurul Kalesi'nde bulunmuş olan ve VI. Mithradates Dönemi'ne ait sikkeler sekiz tipe ayrılmakta ve MÖ 120-64 yılları arasına tarihlendirilmektedirler¹¹⁷. VI. Mithradates'in erken evresine ait sikke (MÖ 120-110) gelmezken, ikinci (MÖ 110-88) ve üçüncü (MÖ 90-64) evrelerine ait sikkeler bulunmuştur.

Kybele'nin kucağından bir adet MÖ 90-64 yıllarına tarihlenen VI. Mithradates'e ait bir Amisos sikkesi; kaidesi altından da yine MÖ 90 yılı ve sonrasına tarihlenen VI. Mithradates'e ait iki Amisos, bir de Amastris sikkesi gelmiştir¹¹⁸. Bu da, heykelin bulunduğu nişin içine yerleştirildiği zaman konusunda bize kesin bir bilgi vermektedir. Kaidenin ayrıca sağ yanından bir Amastris sikkesi gelmiştir.

Bu geç tarihli sikkeler, heykelin stilistik özelliklerinin bizi daha erken bir döneme götürmesi sonucunda, bu niş için yapılmadığı ve daha önce yapılmış olduğu görüşünü desteklemektedir. Bu niş için yapılmayıp, sonradan buraya uyarlanmış olduğunu düşündüğümüz niş içindeki taşıyıcı elemanın başlığı da bir diğer destekleyici unsurdur: Sadece heykelin değil, onun yer aldığı nişin sağındaki paye ve onun üzerindeki sofa tipi başlık ile belki nişin solunda, dış cephede köşe yaptığı noktada bir köşe pilasterinin, kaidesinin ve buradan ele geçen parçalar halindeki başlığın da daha önce başka

115 Rousyaeva 2010, 14 Fig.10; Bogh 2012, 49 Fig. 5; Summerer 1999, 26 dipnot 100. 32-35.37 vd; Summerer 2014, 190-192; Ridgway 2002, 187.188: Ancak Roma Dönemi'nde bronz ve mermer heykel sayısında bir artış gözlemlenmektedir. Buna iyi bir örnek de, 'Porta Vesuvia' genci ile benzerlikler gösteren, Kastamonu'nun limanı Cide'de bulunarak bugün Samsun Müzesi'nde korunmakta olan bronz heykeldir ve Geç Hellenistik Dönem'e tarihlendiği gibi, Augustus Dönemi'nde ve bölgede çalışıldığı da düşünülmektedir.

116 Bkz. yukarıda dipnotlar: 112.113.114.

117 Şenyurt – Akçay 2016, 235-238.

118 Şenyurt – Akçay 2017, 194.194: Yukarıda değinilmiş olduğu gibi, heykelin yanından ayıca çivi, yedi ok ucu (katapult ok ucu ve bir adet üç kanatlı ok ucu), sapan ucu ve Kaunos'tan bildiğimiz phalanks hayvan kemiği ele geçmiştir.

bir yerde kullanıldığı ve sonradan burada tekrar kullanıldığı anlaşılmaktadır: Tek parça halinde ele geçen sağ taraftaki başlık, sadece 0.10 m. yüksekliğe sahiptir. Başlık ölçüleri altta 0.18 x 0.11,5 metre, üstte 0.22 x 0.13 metredir. Başlığın “L” formu altında bulunan dikdörtgen payeye uygun değildir. Ayrıca nişin her iki taşıyıcı elemanının tasarımı da bir uyum sergilememektedir. Çünkü nişin solundaki pilaster olarak sunulmuşken, sağında payenin yer alması estetik ve statik açıdan problem içermektedir. Bu uyumsuzluklar dikkate alındığında heykel gibi, özellikle payenin ve sofa tipi başlığın da başka bir noktadan buraya taşınmış olması çok güçlü bir olasılık olarak ortaya çıkmaktadır. Ayrıca sağda ele geçen sofa tipi başlığın, soldaki pilaster için tasarlanmış olması mümkündür. Böyle bir durumda, yine başlığın başka bir yerden buraya taşınmış olduğuna dair bir kanıt ortaya çıkmaktadır. Nitekim sofa tipi başlığın kanallı volütlü yüzü, başlığın ön yüzüdür ve ön yüzler, niş veya aedicula içine bakmazlar.

Kybele heykelinin; stilistik karşılaştırmalar, tarihsel olaylar ve buluntular çerçevesinde MÖ 2. yüzyıla tarihlendirildiğini ancak MÖ 64 yılında, VI. Mithradates ile Roma arasındaki son savaş sırasında Pompeius’un, tüm kalelerin ve sarnıçların bir daha kullanılmamak üzere doldurulmasını emrettiği ve kalenin terkedildiği bu tarihten önce, yani VI. Mithradates’in son evresinde (MÖ 90-64), bulunduğu yere yerleştirildiği anlaşılmıştır¹¹⁹. Yangın içinde kalan heykel de, daha önce anılmış olduğu gibi, büyük bir istilaya işaret etmektedir ve yangın izleri kazı alanının her yerinde görülmektedir.

Sonuç

Ordu heykelinin bir Kybele olduğu, aslan, phiale, tympanon veya mızrak gibi atribütlerinin olmamasına rağmen ikonografik paralelleri ile kesinleşmiştir.

Ordu Kurul Kalesi’nde VI. Mithradates’in ölümünden sonraki dönemlere ait daha geç bir buluntuya rastlanmamış ve bu krala ait sikkelerin de heykelin altından gelmiş olmasından dolayı Kybele heykelinin VI. Mithradates’in ölümünden önceye ait olması gerektiği üzerinde durulmuştur. Ancak tek kriter olarak bu tarihsel veri kullanılmayarak, özellikle heykelin stilistik verilerinden hareket edilmek suretiyle heykel için MÖ 2. yüzyılın ortaları önerilmiştir.

Kybele heykelinin Ordu Kurul kalesine, MÖ 2. yüzyıl sanatsal akımlarını bilen heykeltıraşlar tarafından buradaki kült alanı (‘Sunak Kayası’) için yapılmış olduğuna dair görüş sunulmuştur. Diğer bir olasılık da, VI. Mithradates’ten önce veya kendisi tarafından Pergamon’dan veya Pergamon etkisi altındaki bir kentten getirilmiş olabileceğine dair öneride bulunulmuştur. Kesin olan, Küçükasya’daki Yunan kültürünün savunucusu VI. Mithradates’in, kaleye çevirdiği bu alanda Kybele için özel bir yer yaparak onu sergilediğidir. Böylelikle hem propogandasını sürdürmüş hem de gittikçe köşeye sıkıştığı siyasi durum içerisinde koruyucu tanrıça Kybele’ye sığınmış olmalıdır.

119 Şenyurt – Akçay 2016, 222. 227. 239.

Bibliyografya ve Kısaltmalar

- Agelidis 2011 Agelidis, S, “Kulte und Heiligtümer in Pergamon”. Panorama der antiken Metropole (ed. R. Grüssinger – V. Kaestner – A. Scholl), Berlin, 175-178.
- Akçay 2015 Akçay, A., “Ovaören-Yassihöyük'den Bir Yarı İkonik İdol”, Arkeoloji ve Sanat 149, 47-54.
- Arslan 2007 Arslan, M., Mithradates VI. Eupator. Roma'nın Büyük Düşmanı, İstanbul.
- Atasoy – Zeyrek 2004 Atasoy, S. – H. T. Zeyrek, “Amisos (Eski Samsun) Pişmiş Toprak Eserleri. İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nden Yayınlanmamış Örnekler, Anadolu Araştırmaları XVII/2, 85-123.
- Ateş 2014 Ateş, G., “Pergamon'da Doğa ve Kült: Ana Tanrıça İnancı ve Doğal Kutsal Alanlar”, Anadolu'da Hellenistik Bir Başkent Pergamon (ed. F. Pirson – A. Scholl), 422-438, İstanbul.
- Barletta 1990 Barletta, B. A., “An Ionic Sea” Style in Archaic Doric Architecture”, AJA 94/1, 45-72.
- Berndt-Ersöz 1998 Berndt-Ersöz, S., “Phrygian Rock-Cut Facades: A Study of the Function of the the so-called Shaft Monuments”, Anatolian Studies 48, 87-112.
- Bogh 2007 Bogh, B., “The Phrygian Background of Kybele”, Numen 54/3, 304-339.
- Bogh 2012 Bogh, B. “Mother of the Gods: Goddess of Power and Protector of the Cities”, Numen 59, 32-67.
- Cain 1989 Cain, H. U., “Zur Bedeutungsgeschichte des archaischen Throntypus” Festschrift für Nikolaus Himmelmann (ed. H.U Cain-H. Gabelmann-D. Salzmann), 87-98, Mainz am Rhein.
- Crowfoot 1900 Crowfoot, J. W., “The Lions of Kybele”, JHS 20, 118-127.
- Dexter 2009 Dexter, M. R., “Ancient Felines and the Great-Goddes in Anatolia: Kubaba and Cybele”, Proceedings of the 20th Annual UCLA Indo-European Conference, Los Angeles, October 31-November 1, 2008, (ed. S. W. Jamison – H. C. Melchert – B. Vine), 53-68, Bremen.
- Flashar 1999 Flashar, M., “Zur Datierung der Kultbildgruppe von Klaros (Klaros-Studien I)”. Hellenistische Gruppen. Gedenkschrift für Andreas Linfert, 53-94, Mainz.
- Geominy 2007a Geominy, W., “Meter Theon in Rom”, RömMitt 113, 36-67.
- Geominy 2007b Geominy, W., “Die allmähliche Verfestigung hellenistischer Stilformen (280–240 v. Chr.)”, Die Geschichte der antiken Bildhauerkunst III. Hellenistische Plastik (ed. P. C. Bol), 43–101, Mainz.
- Günaltay 1987 Günaltay, Ş., Romalılar Zamanında Kapadokya, Pont ve Artaksiad Kırallıkları. Yakın Şark IV. II., Ankara.
- Gürbüz 2015 Gürbüz, M., Aigai Bouleuterion'u (Ege Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi), İzmir.

Hansen – Nielsen 2004

- Hansen, M. H. – T. H. Nielsen, *An Inventory of Archaic and Classical Poleis*, New York.
- Højte 2009 Højte, J. M., “The Administrative Organisation of the Pontic Kingdom”, *Mithridates VI and the Pontic Kingdom*, BSS 9, (ed. J. M. Højte), 95-108, Aarhus.
- Horn 1931 Horn, R., *Stehende weibliche Gewandstatuen in der hellenistischen Plastik*, München.
- Hellmuth 2014 Hellmuth, A., “Horse, Bow and Arrow- A Comparison Between the Scythian Impact on the Mediterranean and on Eastern Middle Europe”, *Mediterranean Review* 7.1, 1-38.
- Işık 1987 Işık, F., ”Zur Entstehung Phrygischer Felsdenkmäler”, *Anatolian Studies* 37,163-178.
- Işık 1999 Işık, F., *Doğa Ana Kubaba, Tanrıçaların Ege’de Buluşması*, İstanbul.
- Johnston 1996 Johnston, P. A., “Cybele and her Companions on the Northern Littoral of the Black Sea”, *Cybele, Attis and Related Cults. Essays in Memory of M.J. Vermaseren*(ed. E. N. Lane), 101-116, Leiden.
- Kabus-Preissshofen 1989 Kabus-Preissshofen, R. ., *Die hellenistische Plastik der Insel Kos*, Ath. Mitt. 14.
- Kahya – Ekinci 2015 Kahya, T. – H. A. Ekinci, “Temples to the Mother Goddess Discovered on the Düver Peninsula”, *ADALYA XVIII*, 45-71.
- Koch 1994 Koch, L., *Weibliche Sitzstatuen der Klassik und des Hellenismus und ihre Kaiserzeitliche Rezeption*, Münster.
- Laroche 1960 Laroche, E., “Koubaba, Deesse anatolienne, et le probleme des origines de Cybele”, *Elements orientaux dans la religion grecque ancienne*, Colloque de Strasbourg 22-24 Mai 1958, 113-128, Paris.
- Meyer 2006 Marion, M., *Die Personifikation der Stadt Antiocheia. Ein Neues Bild für eine Neue Gottheit*, *Jahrbuch des Deutschen Archäologischen Instituts* 33. Ergl., New York.
- Müller-Wiener 1982 Müller-Wiener, W., “Neue Weihgeschenke aus dem Athena-Heiligtum in Priene”, *AA1982/4*, 691- 702.
- Naumann 1983 Naumann, F., *Die Ikonographie der Kybele in der phrygischen und griechischen Kunst*, *IstMitt Beiheft* 28, Tübingen.
- Niemeier 1985 Niemeier, J. P., *Kopien und Nachahmungen im Hellenismus. Ein Beitrag zum Klassizismus des 2. und frühen 1. Jahrhunderts v. Chr.*, Bonn.
- Özgan 1995 Özgan, R., *Die griechischen und römischen Skulpturen aus Tralleis*, Bonn.
- Özgan 2016 Özgan, R., *Hellenistik Devir Heykeltraşlığı II. Erken Hellenistikten Yüksek Hellenistiğe*, İstanbul.
- Öztürk 2007 Öztürk, N., “Kyzikos’da Bulunan Bir Kybele Yontusu Üzerine Bazı

- Gözlemler”, Atatürk Üniversitesi 50. Kuruluş Yıldönümü Arkeoloji Bölümü Armağanı. Doğudan Yükselen Işık. Arkeoloji Yazıları (ed. B. Can – M. Işıklı), 367-373, İstanbul.
- Pollitt 1990 Pollitt, J. J., *Art in the Hellenistic Age*, Cambridge.
- Ridgway 2000 Ridgway, B. S., *Hellenistic Sculpture II. The Styles of ca.200-100 B.C.*, Wisconsin.
- Ridgway 2002 Ridgway, B.S., *Hellenistic Sculpture III. The Styles of ca.100-31 B.C.*, Wisconsin.
- Roller 1991 Roller, E. L., “The Great Mother at Gordion: The Hellenization of an Anatolian Cult”, *JHS*, 111, 1991, 128-143.
- Roller 1999 Roller, E. L., *In Search of God. The Mother. The Cult of Anatolian Cybele*, London.
- Rousyaeva 2010 Rousyaeva, A. S., “Sanctuaries in the Context of the Cultural and Historical Development of Olbia Pontica”, *Ancient Sacral Monuments in the Black Sea* (ed. E. K. Petropoulos – A. A. Maslennikov), 63-93, Thessaloniki.
- Rumscheid 1994 Rumscheid, F., *Untersuchungen zur kleinasiatischen Bauornamentik des Hellenismus*, Mainz.
- Saprykin 2009 Saprykin, S., “The Religion and Cults of the Pontic Kingdom: Political Aspects” (ed. J. M. Hojtc) *Mithradates VI and the Pontic Kingdom. Black Sea studies* 9, 249-277.
- Schraudolph 2007 Schraudolph, E., *Beispiele hellenistischer Plastik der Zeit zwischen 190 bis 160 v. Chr., Die Geschichte der antiken Bildhauerkunst III. Hellenistische Plastik* (ed. P. C. Bol), 189–196, Mainz.
- Sezgin – Aybek 2016 Sezgin, Y. – S. Aybek , “A Group of Portrait Statues from the Bouleuterion of Aigai: A Preliminary Report”, *Eikones. Portraits en Contexte. Recherches Nouvelles Sur les Portraits Grecs*, *Archaologia Nuova* 3, 17-43.
- Soykal-Alanyalı 2001 Soykal-Alanyalı, F., ‘Ephesos’da Phrygialı Bir Tanrıça’, *Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 3.1, 1-12.
- Stewart 1998 Stewart, A., “Goddess or Queen? A Colossal Marble Head in the Athenian Agora” *Regional Schools in Hellenistic Sculpture* (ed. O. Palagia – W. Coulson), 83-91, Oxford.
- Stewart 2012 Stewart, A., “Hellenistic Freestanding Sculpture From The Athenian Agora, Part 2: Demeter, Kore, and the Polykles Family”, *Hesperia: The Journal of the American School of Classical Studies at Athens* 81/4, 655-689.
- Summerer 1999 Summerer, L., *Hellenistische Terrakotten aus Amisos. Ein Beitrag zur Kunstgeschichte des Pontosgebietes. Geographica Historica* 13 (ed. E. Olshausen), Stuttgart.
- Summerer 2014 Summerer, L., “Topographies of Worship in Northern Anatolia”, *Space, Place and Identity in Northern Anatolia* (ed. T. Becker-Nielsen), 189-213.

- Şenyurt – Akçay 2016 Şenyurt, S. Y. – A. Akçay, “Kurul Kalesi (Ordu) VI. Mithradates Dönemi Yerleşimi Üzerine Ön Değerlendirmeler”, SELEUCIA VI, 221-248.
- Şenyurt – Akçay 2017 Şenyurt, S. Y. – A. Akçay, “The Kurul Fortress (Ordu) and the Cult of Cybele as a City Protector”, Colloquium Anatolicum 16, 179-199.
- Üreten 2011 Üreten, H., ‘Mamurt Kale: Philetairos ve Kent Dışı Philetairos Vakfı’, Uluslararası Bergama Sempozyumu I, 95-106.
- von Prittwitz-Gaffron 2007 von Prittwitz-Gaffron, H. H., “Die hellenistische Plastik von 160 bis 120 v. Chr.”, Die Geschichte der antiken Bildhauerkunst III. Hellenistische Plastik (ed. P. C. Bol), 241–271, Mainz.
- Welch 1996 Welch, K., “A Statue Head of the “Great Mother” Discovered in Samothrace”, The Journal of the American School of Classical Studies at Athens 65/4, 467-473.
- Winter 1908 Winter, F., Die Skulpturen mit Ausnahme der Altarreliefs, AvP VII, Berlin.
- Zunal 2017 Zunal, O., “Klaros’ta Bulunan Ok Uçları”. Mimarlar Arkeologlar Sanat tarihçileri Restoratörler Ortak Platformu MASROP e-Dergisi 9/13, 41-53.

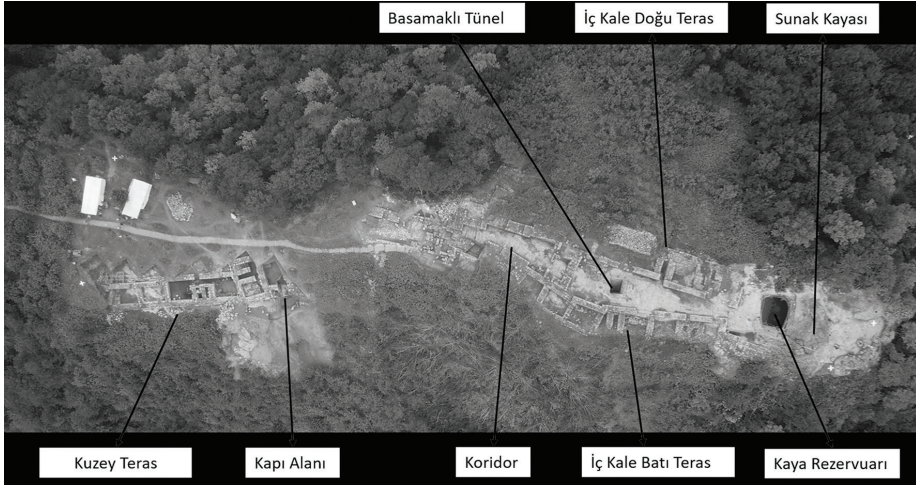

Fig. 1 Kurul Kalesi Kazı Alanları Hava Fotoğrafı

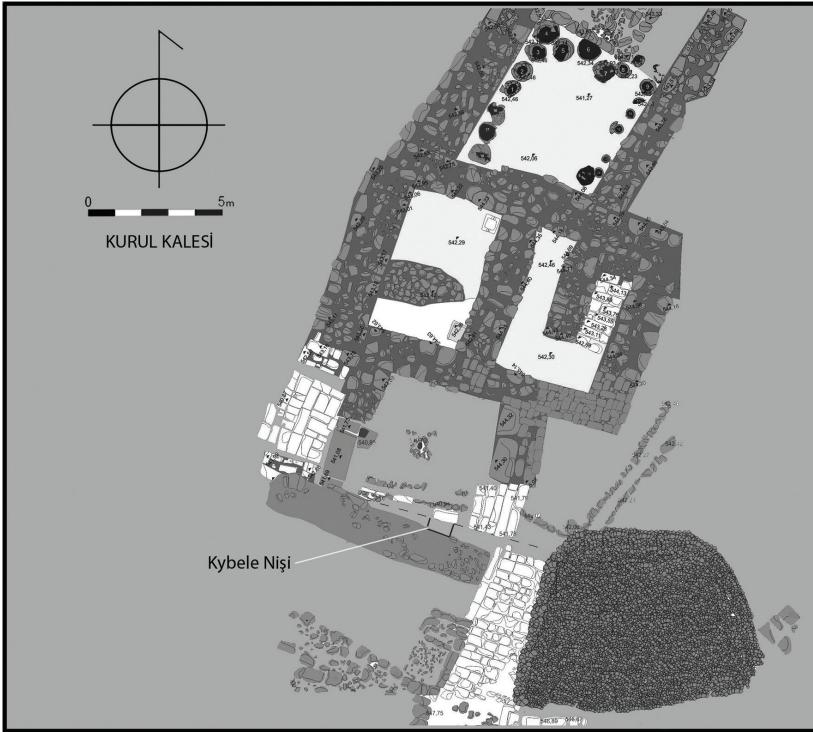

Fig. 2 Kurul kalesi Kapı Alanı ve Kybele'nin Bulunduğu Ana Kapının Planı.

Fig. 3 Kurul kalesi Kapı Alanı ve Kybele'nin Bulunduğu Ana Kapının Duvar Örgüleri.

Fig. 4 Kybele'nin Niş (Naikos) İçindeki Konumu ve Önde Yıkık Vaziyette Taşıyıcı Mimari Elemanlar.

Fig. 5 Kybele'nin Sağdan Görünümü.

Fig. 6 Kybele'nin Üst Gövde Kısmı.

Fig. 7 Kybele'nin Soldan Görünümü.

Fig. 8 Kybele'nin Başı.

Fig. 9 Kybele'nin Sağ Kolu.

Fig. 10 Kybele'nin Sol Kolu.

Fig. 11 Kybele'nin Tahtı'nın Arka Sol Bacağı.

Fig. 12 Sağ Taraftaki Başlığın Uzun Kenarı.

Fig. 13 Sağ Taraftaki Başlığın Kısa Kenarı.

Fig. 14 Sağ Taraftaki Başlığın Diğer Uzun Kenarı.